

PRACE Instytutu
Europy
Środkowej

Recenzenci prof. SGH, dr hab. Anna Horodecka,
Szkoła Główna Handlowa w Warszawie
dr Mariusz Sagan, Szkoła Główna Handlowa
w Warszawie i Urząd Miasta Lublin

Seria Prace Instytutu Europy Środkowej
Numer 9/2023
Redakcja serii Beata Surmacz i Tomasz Stępniewski

Copyright Instytut Europy Środkowej
ISBN 978-83-67678-36-0
Wydawca Instytut Europy Środkowej
ul. Niecała 5
20-080 Lublin
www.ies.lublin.pl

Projekt okładki i skład www.targonski.pl
Fotografie na okładce © Billion Photos | shutterstock.com
© arturnichiporenko | shutterstock.com
© IR Stone | shutterstock.com

Instytut
Europy Środkowej

Nr 9/2023

PRACE

Instytutu
Europy
Środkowej

**Europa Środkowa wobec wyzwań
ekonomicznych, energetycznych
i demograficznych**

Redakcja
Tomasz Stępniewski

Lublin 2023

Spis treści

Tomasz Stępniewski Europa Środkowa wobec wyzwań ekonomicznych, energetycznych i demograficznych: wstęp	7
Mariusz Próchniak Wpływ trzech szoków podaźowych (pandemia koronawirusa, wojna w Ukrainie i kryzys energetyczny) na procesy konwergencji państw Europy Środkowo-Wschodniej do Europy Zachodniej	17
Bartosz Józwik Europa Środkowa wobec wyzwań. Stabilność sektora finansów publicznych	35
Michał Paszkowski Państwa Europy Środkowej wobec wyzwań energetycznych	51
Mateusz Guzikowski Wyzwania demograficzne stojące przed państwami Europy Środkowej i Wschodniej	67
Bibliografia	87
O autorach	91

Tomasz Stępniewski

Europa Środkowa wobec wyzwań ekonomicznych, energetycznych i demograficznych: wstęp

Procesy konwergencji państw Europy Środkowej do Europy Zachodniej

Europa Środkowa i Wschodnia to obszar, który od zakończenia ery komunizmu jest poddawany procesom intensywnej transformacji gospodarczej i społecznej. Po upadku systemu centralnie planowanego w wielu państwach tego regionu otworzyła się droga ku gospodarce rynkowej i demokracji parlamentarnej. Jednym z kluczowych celów tych przemian było zmniejszenie ekonomicznej i społecznej przepaści oddzielającej Europę Środkową i Wschodnią od Europy Zachodniej. Proces ten, nazywany realną konwergencją, miał na celu skompensowanie znaczących różnic w pozio-

mie dochodów między dwiema częściami kontynentu. Był to istotny element dążeń do wyeliminowania dziedzictwa komunizmu i zwiększenia dobrobytu mieszkańców Europy Środkowej i Wschodniej. Choć od momentu transformacji gospodarczej w latach 90. XX w. zanotowano znaczny postęp, to jednak różnice dochodowe nadal pozostają wyraźnie zarysowane. Wynika to z trudności i wyzwań, jakie państwa tego regionu napotykały na swojej drodze do konwergencji. Wzrost gospodarczy i skok w kierunku zbliżenia się do poziomu dochodów Europy Zachodniej nie były procesami jednostajnymi, a pojawiające się czynniki wpływały zarówno na ich tempo, jak i kształt.

W latach 2004-2022 państwa Europy Środkowej w ramach Unii Europejskiej wykazywały tendencję do zmniejszania tych różnic. Jednak ostatnie wydarzenia – trzy znaczące szoki podaźowe – pandemia koronawirusa, wojna w Ukrainie i kryzys energetyczny zdynamizowały tempo tej konwergencji. Te szoki, choć odczuwane w różnym stopniu, wpłynęły na procesy gospodarcze w regionie.

Polska wyróżnia się jako przykład udanej konwergencji, gdyż osiągnęła znaczący sukces w doganianiu Europy Zachodniej, co jest godne uwagi, zwłaszcza w kontekście trzech wspomnianych wyzwań. Polska efektywnie radziła sobie z negatywnymi skutkami tych szoków podaźowych, utrzymując rozwój gospodarczy i proces konwergencji. Jednak zbieżność nie jest procesem automatycznym. Nie można być pewnym, że tendencje konwergencyjne utrzymają się

w przyszłości, zwłaszcza w obliczu przedłużającej się wojny w Ukrainie i kryzysu energetycznego. Dlatego to, jak państwa Europy Środkowej i Wschodniej dostosują swoją politykę gospodarczą do nowych wyzwań, będzie miało kluczowe znaczenie dla przyszłego rozwoju i konwergencji regionu.

Stabilność sektora finansów publicznych państw Europy Środkowej

Europa Środkowa, będąca sercem kontynentu, od dawna pełni kluczową rolę w procesie integracji europejskiej oraz gospodarczej modernizacji regionu. Jednak, jak każda część świata, i ta część Europy nie jest wolna od wyzwań. W ostatnich latach państwa Europy Środkowej stanęły w obliczu trzech szczególnie krytycznych wyzwań, które znacząco wpłynęły na stabilność sektora finansów publicznych.

Rok 2020 przyniósł nieoczekiwane i trudne chwile w związku z globalnym kryzysem związanym z pandemią COVID-19. W tym kontekście państwa Europy Środkowej wykazały się zdumiewającą reakcją, przyjmując skoordynowaną politykę fiskalną i monetarną zarówno na poziomie państw, jak i Unii Europejskiej. W obliczu zagrożenia dla zdrowia publicznego i gospodarki państwa te odpowiedziały zdecydowanymi środkami, zmierzającymi do ochrony swoich obywateli i stabilizacji gospodarki.

Był to rok znaczących wyzwań budżetowych. Deficyty budżetowe we wszystkich państwach Europy Środkowej przekroczyły próg 3% PKB, co jest narzuconym limitem

unijnym. Szczególnie dotkliwe deficyty odnotowano w Rumunii, Słowenii i na Węgrzech, które osiągnęły poziomy odpowiednio: 9,2%, 7,7% i 7,5% PKB. Jednak państwa, które wcześniej wyróżniały się lepszym przestrzeganiem zasad fiskalnych, takie jak Czechy i Estonia, również musiały stawić czoła wyzwaniom roku 2020, choć z mniejszym odchyleniem od tych zasad.

Kolejnym krytycznym momentem był kryzys energetyczny. Wzrost cen energii, w tym gazu i ropy naftowej, miał negatywny wpływ na gospodarki państw Europy Środkowej. Sytuacja na rynkach energii pogorszyła się znacząco w 2021 r., a po inwazji Rosji na Ukrainę w lutym 2022 r. kryzys ten przerodził się w globalny kryzys energetyczny. To wydarzenie wprowadziło nowy wymiar do już istniejących wyzwań, zmuszając państwa Europy Środkowej do bardziej skomplikowanych działań w celu zabezpieczenia dostaw energii.

Analiza wskazuje, że stabilizacja gospodarcza w obliczu tych wyzwań była łatwiejsza w państwach, w których deficyt budżetowy i dług publiczny były stosunkowo niższe. To dawało tym krajom większe możliwości do prowadzenia antycyklicznej polityki fiskalnej. Co więcej, obniżenie obciążenia podatkowego dochodów przedsiębiorstw stało się istotnym narzędziem w celu podtrzymania produkcji i kumulowania kapitału.

W tej publikacji wspomniane kwestie zostaną omówione w sposób dogłębny, obejmujący analizę zarówno wyzwań, jak i możliwości, jakie stoją przed państwami Europy Środ-

kowej w kontekście stabilności sektora finansów publicznych. Ukazane będą również strategie, które mogą pomóc tym państwom osiągnąć równowagę między wspieraniem gospodarki a utrzymaniem finansów publicznych w zdrowej kondycji.

Europa Środkowa wobec wyzwań energetycznych

W ostatnich latach państwa Europy Środkowej stanęły w obliczu niezwykle istotnych wyzwań energetycznych, które wywarły wpływ na ich politykę energetyczną oraz aktywność na arenie międzynarodowej. Lata 2020 i 2022 przyniosły dwa znaczące powody transformacji – pandemię COVID-19 i pełnoskalowy atak Federacji Rosyjskiej na Ukrainę. Oba te wydarzenia wpłynęły na dynamikę wykorzystania surowców energetycznych w regionie, co wywołało zarówno szanse, jak i wyzwania. Pandemia jako globalne zagrożenie dla zdrowia publicznego spowodowała gwałtowny spadek zapotrzebowania na surowce energetyczne oraz wpłynęła na cenę nośników energii. To z kolei skierowało państwa Europy Środkowej w kierunku bardziej zrównoważonej polityki energetycznej i przemysłowej dywersyfikacji źródeł energii. Z kolei wydarzenia związane z inwazją Rosji na Ukrainę w 2022 r. zmieniły bieg tych zjawisk. Kryzys ten wprowadził niepewność w zakresie dostaw surowców energetycznych, zwłaszcza gazu, co sprawiło, że państwa Europy Środkowej podjęły bardziej aktywne działania w celu zwiększenia bezpieczeństwa energetycznego.

Obecnie obserwujemy kilka kluczowych trendów, które będą miały wpływ na kształt polityki energetycznej państw Europy Środkowej. Po pierwsze, istnieje konieczność zmniejszenia zależności od dostaw surowców energetycznych z Federacji Rosyjskiej. Ta kwestia staje się coraz bardziej paląca, szczególnie w kontekście wydarzeń na Ukrainie. Kolejnym ważnym trendem jest dekarbonizacja gospodarki, co nabiera coraz większego znaczenia. Region Europy Środkowej dąży do ograniczenia emisji dwutlenku węgla, co wpłynie na kształtowanie miksu energetycznego w regionie. Digitalizacja gospodarki jest kolejnym kluczowym aspektem, który wpłynie na sposób, w jaki region zarządza swoją energią. Wprowadzenie nowych technologii i innowacji będzie miało znaczący wpływ na efektywność i zrównoważenie systemów energetycznych. Jednakże jednym z najbardziej znaczących trendów, który zyskuje na znaczeniu, jest zachwianie powiązań gospodarczych z Federacją Rosyjską spowodowane wojną rosyjsko-ukraińską. W wyniku tych wydarzeń można oczekiwać zarówno wzrostu współpracy i powiązań z sojusznikami, jak i erozji relacji z istniejącymi lub potencjalnymi rywalami w sektorze energetycznym.

W niniejszej publikacji zostaną nakreślone te trendy i wyzwania oraz będą poddane analizie sposoby, w jakie państwa Europy Środkowej radzą sobie z nową rzeczywistością energetyczną. Autorzy zaprezentują możliwe strategie, które mogą pomóc w zrównoważonym zarządzaniu energią, we

wzmocnieniu bezpieczeństwa energetycznego oraz w osiągnięciu celów zrównoważonego rozwoju w regionie.

Europa Środkowa i Wschodnia wobec wyzwań demograficznych

Europa Środkowa i Wschodnia, niegdyś podzielona żelazną kurtyną, przeżywała burzliwe przemiany polityczne, gospodarcze i kulturowe. Po upadku systemów komunistycznych w latach 90. XX w. państwa tego regionu z niezwykłą determinacją dążyły do odbudowy swojego potencjału gospodarczego i społecznego, co prowadziło do okresu intensywnego rozwoju. Jednakże obecnie stoją one w obliczu niezwykle istotnego nowego wyzwania – demograficznego.

W ciągu ostatnich kilku dekad państwa Europy Środkowej i Wschodniej przeszły przez procesy demograficzne, które nie tylko ukształtowały ich teraźniejszość, ale także wpłyną na przyszłość. To niezwykle istotne, gdyż zjawiska te nie tylko mają wpływ na strukturę społeczeństwa, ale także na gospodarkę, politykę społeczną, a nawet bezpieczeństwo narodowe.

Jednym z kluczowych elementów demograficznych wyzwań, które obecnie stoją przed państwami Europy Środkowej i Wschodniej, jest proces starzenia się populacji. Przez wzrost oczekiwanej długości trwania życia oraz oczekiwanej dalszej długości trwania życia w wieku 60-65 lat obserwujemy wyraźną tendencję do starzenia się społeczeństw. To zjawisko ma istotne konsekwencje zarówno dla systemów

opieki zdrowotnej, jak i systemów emerytalnych, które muszą dostosować się do coraz starszej populacji. Względnie niski przyrost naturalny, który jest wynikiem coraz mniejszej liczby urodzeń przy stabilnej lub nieznacznie wzrastającej liczbie zgonów, prowadzi do dalszego wyludniania społeczeństwa. To z kolei ma wpływ na dostępność siły roboczej, co stanowi kluczowy czynnik w kształtowaniu dynamiki wzrostu gospodarczego.

Trzecim komponentem tych wyzwań jest emigracja zarobkowa. Chociaż skala emigracji może być mniejsza niż w początkowych latach członkostwa w Unii Europejskiej, trend ten utrzymuje się bez wyraźnego odwrócenia. To oznacza, że państwa tego regionu tracą część swojego potencjalnego kapitału ludzkiego, który mógłby przyczynić się do rozwoju ich gospodarek.

W obliczu tych trzech wyzwań demograficznych, państwa Europy Środkowej i Wschodniej stoją przed zadaniem zarówno dostosowania swoich polityk społecznych i gospodarczych, jak i poszukiwania kreatywnych rozwiązań na rzecz zrównoważonego rozwoju.

Niniejsza publikacja, przygotowana przez Instytut Europy Środkowej w Lublinie, stanowi próbę zrozumienia i zanalizowania kluczowych wyzwań, którym obecnie muszą stawiąć czoła państwa Europy Środkowej i Wschodniej. Celem autorów poszczególnych artykułów jest dostarczenie kompleksowej analizy, która nie tylko bada obecny stan rzeczy, ale także kieruje nasze spojrzenie w przyszłość.

Poprzez analizę procesów konwergencji, które miały miejsce w regionie, a także wpływu trzech kryzysów podażowych – pandemii COVID-19, wojny w Ukrainie oraz kryzysu energetycznego – zostanie rzucone nowe światło na przyszłość Europy Środkowej i Wschodniej. Każde z tych trzech wyzwań pozostawiło trwałą ślad w gospodarkach i społeczeństwach regionu, kształtując ich oblicze na lata.

Analizy i wnioski zawarte w tej publikacji z pewnością pomogą w zrozumieniu istotnych problemów Europy Środkowej i Wschodniej oraz w formułowaniu bardziej efektywnych strategii i polityk publicznych, aby zapewnić temu fascynującemu regionowi zrównoważony i dynamiczny rozwój. Jako redaktor chciałbym podziękować Autorom poszczególnych rozdziałów: Mariuszowi Próchniakowi, Bartoszowi Józwiowskiemu, Michałowi Paszkowskiemu, Mateuszowi Guzikowskiemu za trud i zaangażowanie włożone w przygotowanie niniejszego wydania.

Zapraszam Czytelników do zgłębienia krótkich, lecz treściwych tekstów, które mają na celu nie tylko poszerzyć wiedzę na temat istotnych obszarów – takich jak konwergencja gospodarcza, stabilność finansów publicznych, kwestie energetyczne oraz wyzwania demograficzne – ale również stać się inspiracją do dalszych dyskusji, badań i działań na rzecz Europy Środkowej i Wschodniej.

Nasza nadzieja polega również na tym, że te analizy i wnioski pomogą w zrozumieniu istotnych problemów oraz w formułowaniu bardziej efektywnych strategii i polityk

publicznych, aby zapewnić zrównoważony i dynamiczny rozwój tego fascynującego regionu Europy. Ufamy, że ta publikacja nie tylko poszerzy naszą wiedzę, ale również stanie się inspiracją do dalszych dyskusji i badań nad państwami Europy Środkowej i Wschodniej.

Tomasz Stępniewski
Lublin, październik 2023 r.

Mariusz Próchniak

Wpływ trzech szoków podaźowych (pandemia koronawirusa, wojna w Ukrainie i kryzys energetyczny) na procesy konwergencji państw Europy Środkowo-Wschodniej do Europy Zachodniej

Tezy

- Po przejściu od systemu centralnie planowanego do gospodarki rynkowej państwa Europy Środkowo-Wschodniej zmniejszyły lukę dochodową w stosunku do Europy Zachodniej. Proces ten jest nazywany realną konwergencją (inaczej: zbieżnością lub doganianiem). Mimo występowania konwergencji różnice dochodowe między Europą Środkowo-Wschodnią a Europą Zachodnią są nadal duże.
- W latach 2004-2022 grupa 27 państw Unii Europejskiej wykazywała konwergencję poziomów dochodu.
- Trzy negatywne szoki podaźowe występujące w ostatnich latach, związane z pandemią koronawirusa, wojną

w Ukrainie i kryzysem energetycznym, osłabiły procesy konwergencyjne w Europie, chociaż poszczególne państwa w różnym stopniu odczuły skutki tych szoków.

- Patrząc na trajektorie wzrostu gospodarczego i szybkość konwergencji w ciągu ostatnich 20 lat należy stwierdzić, że pozycja Polski wypada bardzo dobrze. Osiągnęła ona jedno z lepszych wyników, jeśli chodzi o doganianie Europy Zachodniej. Jednocześnie Polska względnie dobrze w stosunku do innych państw poradziła sobie z negatywnymi efektami trzech szoków podaźowych w kategoriach ich wpływu na tempo wzrostu gospodarczego i konwergencję.
- Zbieżność nie jest procesem automatycznym. Nie ma gwarancji utrzymania tendencji konwergencyjnych w przyszłości. Dużo będzie zależeć od prowadzonej polityki gospodarczej zwłaszcza w obliczu przedłużającej się wojny w Ukrainie i kryzysu energetycznego.

Wstęp

W 2023 r. minęło ponad 30 lat od upadku komunizmu w Europie Środkowo-Wschodniej (EŚW) i wejścia państw należących kiedyś do bloku socjalistycznego na tory gospodarki rynkowej, a także prawie 20 lat od największego rozszerzenia Unii Europejskiej (UE) na Wschód. Pomijając różne krótkookresowe perturbacje gospodarcze występujące w państwach EŚW, zwłaszcza w latach 90. XX w., związane z transformacją systemową, państwa EŚW obrały w miarę

wspólny jednolity kurs polityczny w kierunku wprowadzenia u siebie gospodarki kapitalistycznej, mimo że sam kapitalizm może mieć wiele odmian. Na przykład w państwach Europy Zachodniej można wyróżnić 4 modele kapitalizmu zgodnie z klasyfikacją francuskiego ekonomisty Bruno Amable (2003). Niemniej jednak, niezależnie od modelu kapitalizmu, głębokie fundamenty gospodarki rynkowej są takie same i przemiany instytucjonalne w państwach EŚW podążały zbliżoną drogą¹.

W wyniku transformacji gospodarczej i zbliżenia się z Zachodem 11 państw EŚW przystąpiło do UE (najwięcej z nich, w tym Polska, w 2004 r.). Budowa gospodarki rynkowej, reformy instytucjonalne, wejście do Unii i kotwica integracyjna doprowadziły do szybkiego wzrostu gospodarczego państw EŚW, szybszego niż w Europie Zachodniej, co skutkowało zmniejszaniem się różnic w poziomie dochodów. Proces ten nazywamy realną konwergencją (inaczej – zbieżnością lub doganianiem).

Mimo pewnych krótkookresowych szoków (wstrząsów), jak np. globalny kryzys finansowy z 2009 r., w skali średniego i długiego okresu trajektorie rozwojowe państw EŚW były względnie pomyślne. Przełom nastąpił w 2020 r., kiedy wybuchła pandemia koronawirusa. Doprowadziła ona do

---

¹ Państwa EŚW nie przyjęły jednego konkretnego zachodnioeuropejskiego modelu kapitalizmu – ich system gospodarczy można określić terminem kapitalizm patchworkowy (Próchniak i in., 2019; Rapacki, red., 2019).

zamknięcia wielu gospodarek, zerwania łańcuchów dostaw, utrudnień w funkcjonowaniu wielu branż, zwłaszcza związanych z turystyką i gastronomią. Po pandemii kolejnym szokiem podaźowym była wojna Rosji z Ukrainą. Dotknęła ona głównie państwa EŚW graniczące z Ukrainą, Białorusią i/lub Rosją. Początki wojny w Ukrainie sięgają 2014 r., kiedy nastąpiła aneksja Krymu przez Rosję, ale wojna na pełną skalę rozpoczęła się 24 lutego 2022 r. Z szokiem tym wiąże się trzeci negatywny szok podaźowy, który objął państwa UE, a mianowicie kryzys energetyczny. Sankcje nałożone na Rosję, skutkujące ograniczeniem lub zakazem importu wielu towarów, wymagały dywersyfikacji dostaw surowców energetycznych, poszukiwania nowych źródeł energii oraz zmiany struktury gospodarki z punktu widzenia jej energochłonności.

Celem niniejszego opracowania jest analiza ścieżek wzrostu gospodarczego i realnej konwergencji w Unii Europejskiej, w tym zwłaszcza zbadanie wpływu trzech szoków podaźowych (koronawirus, wojna w Ukrainie i kryzys energetyczny) na procesy wzrostu gospodarczego i konwergencji. Analiza obejmuje 27 państw UE, które można podzielić na trzy grupy: 11 państw EŚW (UE11) będących nowymi członkami UE, dwóch nowych członków UE będących państwami wyspiarskimi leżącymi na Morzu Śródziemnym (Cypr i Malta – UE2) oraz 14 państw Europy Zachodniej (UE14). Badanie uwzględnia lata 2004-2022. Aby pokazać stabilność ścieżek wzrostu gospodarczego i konwergencji oraz wpływ trzech

szoków, badany okres został podzielony na krótsze podokresy: 2004-2010, 2010-2019 oraz 2019-2022. Ostatni podokres obejmuje lata pandemii koronawirusa, wojny w Ukrainie i kryzysu energetycznego.

W literaturze istnieje wiele artykułów naukowych i książek, a także artykułów popularnonaukowych poświęconych zjawisku konwergencji². Najważniejsze pozycje książkowe poświęcone analizie konwergencji w UE lub OECD, w tym w Polsce, obejmują publikacje następujących autorów: Malaga (2004), Michałek, Siwiński i Socha (2007), Liberda (2009), Batóg (2010), Próchniak i Witkowski (2016), Józwik (2017), Wójcik (2018) oraz Kotliński i Warżała (2020). Mimo rozmaitych podejść metodologicznych, różnych definicji konwergencji i różnych metod testowania ekonometrycznego większość prac w literaturze potwierdza występowanie zjawiska zbieżności w Europie, w tym w UE (zob. np. Próchniak, 2019). Niemniej jednak pojawiały się także opracowania sugerujące możliwość występowania procesów dywergencyjnych (np. Mucha, 2012; Monfort, Cuestas i Ordóñez, 2013; Borsi i Metiu, 2013). Wartością dodaną niniejszego badania jest szczegółowe przeanalizowanie wpływu trzech negatywnych szoków podaźowych, które wystąpiły w ciągu ostatnich trzech lat, na ścieżki wzrostu gospodarczego i konwergencję w państwach UE. Opracowanie

² Szczegółowy przegląd badań empirycznych zawiera m.in. artykuł Matkowskiego, Rapackiego i Próchniaka (2016).

uzupełnia inne prace na temat wpływu pandemii i wojny w Ukrainie na gospodarkę (Niedziółka i Próchniak, 2020; Wojtyło, red., 2022; Lissowska i in., 2023).

Opracowanie składa się z trzech punktów numerowanych. Po przedstawieniu tezy i wstępie punkt 1 zawiera opis metody badania. W punkcie 2 opisane są ścieżki wzrostu gospodarczego na podstawie danych dotyczących dynamiki PKB ogółem oraz względnych zmian PKB *per capita* według parytetu siły nabywczej (PSN). Kolejny punkt zawiera wyniki formalnej weryfikacji występowania zbieżności β . Ostatni punkt przedstawia główne wnioski.

1. Metoda badania

Ramy teoretyczne analizy konwergencji w poziomie dochodów stanowią modele wzrostu gospodarczego. Neoklasyczne modele wzrostu gospodarczego (np. Solow, 1956; Mankiw, Romer, Weil, 1992) potwierdzają istnienie konwergencji warunkowej typu β . Występuje ona, gdy kraje słabiej rozwinięte (o niższym poziomie PKB na mieszkańca) wykazują szybsze tempo wzrostu gospodarczego niż kraje wyżej rozwinięte. Zbieżność jest warunkowa, ponieważ zachodzi wówczas, gdy wszystkie kraje dążą do tego samego stanu równowagi długookresowej (stanu ustalonego – *steady-state*)³. W przypadku państw UE, które są homogenicznymi gospodarka-

---

³ Szerszy opis podstaw teoretycznych konwergencji β znajduje się w opracowaniu Próchniaka (2023).

mi, można przyjąć założenie, że stan ustalony jest ten sam, toteż uprawnione jest weryfikowanie hipotezy o absolutnej konwergencji typu β .

Aby zweryfikować występowanie zbieżności β (w kategoriach absolutnych), szacujemy następujące równanie regresji:

$$\frac{1}{T}(\ln Y_{iT} - \ln Y_{i0}) = \alpha_0 + \alpha_1 \ln Y_{i0} + \varepsilon_i, \quad (1)$$

gdzie: Y_{iT} i Y_{i0} oznaczają realny PKB *per capita* według PSN w kraju i w roku końcowym i początkowym, T jest liczbą lat między rokiem końcowym a początkowym ($T = 18$ dla okresu 2004-2022), a ε_i to składnik losowy. Konwergencja β występuje, gdy ocena parametru α_1 jest ujemna i istotna statystycznie. W takiej sytuacji można obliczyć współczynnik szybkości zbieżności β ze wzoru (zob. Barro, Sala-i-Martin, 2003, s. 467):

$$\beta = -\frac{1}{t} \ln(1 + \alpha_1 t), \quad (2)$$

gdzie t we wzorze (2) jest równe 1, ponieważ tempo wzrostu gospodarczego w równaniu (1) jest uwzględnione w ujęciu średniorocznym.

2. Ścieżki wzrostu gospodarczego

Analizę ścieżek wzrostu gospodarczego rozpoczniemy od pokazania dynamiki tempa wzrostu realnego PKB ogółem

liczonego w cenach stałych w walucie krajowej (tabela 1)⁴. Przedziały czasowe w analizie temp wzrostu gospodarczego w tabeli 1 zaczynają się rok później, żeby zachować jednolitość okresów badania względem następnych części opracowania⁵.

Patrząc na cały okres 2005-2022, państwa UE11 wykazały, przeciętnie biorąc, lepszą dynamikę produkcji niż grupa UE14: 3,2% w stosunku do 1,0%, co daje przewagę około 2 punktów procentowych (p.p.). Przewaga grupy nowych państw członkowskich Unii nad starymi w dynamice produkcji nie oznacza, że zależność ta zachodziła dla wszystkich państw. Jednak pozycja Polski w tym aspekcie wygląda imponująco, co należy uznać za sukces rozwojowy. W całym okresie 2005-2022 oraz we wszystkich trzech podokresach Polska znajdowała się zawsze na pierwszym lub drugim miejscu pod względem dynamiki produkcji.

Pandemia koronawirusa negatywnie odbiła się na zmianach PKB w 2020 r. Państwa UE, poza Irlandią i Litwą, wykazały recesję, często głęboką, a w jednym przypadku (Hiszpania) nawet dwucyfrową. Na Litwie realny PKB się nie zmienił, a Irlandia charakteryzowała się niespodziewanie szybkim tempem wzrostu produkcji wynoszącym 6,2% w 2020 r.

⁴ Nie są to dane według parytetu siły nabywczej i w przeliczeniu na jednego mieszkańca wykorzystywane w dalszej części opracowania, w tym w analizach konwergencji.

⁵ Analizie poziomów PKB między rokiem t i k , gdzie t jest rokiem początkowym, a k – końcowym, odpowiada analiza tempa wzrostu PKB między rokiem $t + 1$ i k .

Tabela 1. Tempo wzrostu gospodarczego państw Unii Europejskiej w latach 2005-2022.

Państwo	2005-2022	2005-2010	2011-2019	2020-2022	2019	2020	2021	2022
	średnia geometryczna							
Bułgaria	2,8	4,1	2,1	2,2	4,0	-4,0	7,6	3,4
Chorwacja	1,6	1,2	1,4	3,2	3,4	-8,6	13,1	6,3
Czechy	2,3	3,2	2,5	0,1	3,0	-5,5	3,6	2,4
Estonia	2,6	1,2	3,7	2,0	3,7	-0,6	8,0	-1,3
Litwa	3,1	2,2	3,8	2,6	4,6	0,0	6,0	1,9
Łotwa	2,3	1,3	3,3	1,2	2,6	-2,2	4,1	2,0
Polska	3,9	4,4	3,8	3,2	4,5	-2,0	6,8	4,9
Rumunia	3,3	3,1	3,9	2,2	3,8	-3,7	5,9	4,8
Słowacja	3,2	5,3	2,6	0,4	2,5	-3,4	3,0	1,7
Słowenia	2,2	2,2	2,0	2,9	3,5	-4,3	8,2	5,4
Węgry	2,1	0,6	3,0	2,4	4,9	-4,5	7,1	4,9
Średnia UE11a	3,2	3,4	3,3	2,3	4,0	-3,4	6,4	4,2
Austria	1,4	1,5	1,5	0,9	1,5	-6,5	4,6	5,0
Belgia	1,5	1,6	1,5	1,2	2,2	-5,4	6,1	3,1
Dania	1,4	0,6	1,8	2,1	1,5	-2,0	4,9	3,6
Finlandia	1,0	1,2	1,0	0,9	1,2	-2,4	3,0	2,1
Francja	1,1	1,0	1,4	0,3	1,9	-7,9	6,8	2,6
Grecja	-0,7	-0,2	-1,8	1,5	1,9	-9,0	8,4	5,9
Hiszpania	1,0	1,4	1,1	-0,4	2,0	-11,3	5,5	5,5
Holandia	1,5	1,5	1,5	1,7	2,0	-3,9	4,9	4,5
Irlandia	5,3	1,3	6,4	10,5	5,4	6,2	13,6	12,0
Luksemburg	2,4	2,7	2,3	1,9	2,3	-0,8	5,1	1,5
Niemcy	1,3	1,1	1,7	0,2	1,1	-3,7	2,6	1,8
Portugalia	0,8	0,6	0,7	1,1	2,7	-8,3	5,5	6,7
Szwecja	2,1	2,0	2,2	1,9	2,0	-2,2	5,4	2,6
Włochy	0,1	-0,1	0,1	0,3	0,5	-9,0	7,0	3,7
Średnia UE14a	1,0	0,9	1,2	0,6	1,5	-6,7	5,4	3,5
Cypr	2,2	3,1	1,6	2,5	5,5	-4,4	6,6	5,6
Malta	4,5	3,1	6,0	3,0	7,0	-8,6	11,8	6,9
Średnia UE2a	3,0	3,1	3,1	2,7	6,1	-5,9	8,5	6,1
Średnia UE27a	1,5	1,5	1,7	1,0	2,1	-5,9	5,7	3,7

a Średnia ważona liczbą ludności.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych MFW (IMF, 2023).

Negatywne trendy zaobserwowane w 2020 r. szybko minęły. Już w 2021 r. – mimo występującej nadal pandemii koronawirusa, chociaż w słabszej postaci – wszystkie państwa badanej grupy zanotowały wzrost gospodarczy. W licznych przypadkach dynamika PKB kształtowała się na zadowalającym poziomie powyżej 5%. Względnie szybkie tempo wzrostu gospodarczego zostało także utrzymane w 2022 r. mimo wybuchu wojny w Ukrainie i pojawienia się kryzysu energetycznego. W 2022 r. grupa UE11 jako całość zanotowała wzrost produkcji o 4,2%, a Europa Zachodnia o 3,5%. Jak widać, wojna i kryzys energetyczny nie wpłynęły tak negatywnie na dynamikę gospodarczą członków UE jak pandemia koronawirusa. Państwom naszego regionu udało się zamortyzować niekorzystny wpływ powyższych szoków podażowych na gospodarkę, co częściowo wynikało z szybkiego przestawienia się na alternatywne źródła zaopatrzenia w energię. Dobrym przykładem jest Polska, która szybko uniezależniła się od importu gazu i ropy naftowej z Rosji. Z drugiej strony pomoc wojskowa dla Ukrainy oraz duży napływ obywateli Ukrainy do państw Unii stymulował PKB od strony popytowej, neutralizując negatywne skutki szoku podażowego (co jednak skutkowało inflacją).

Shoki podażowe spowolniły tendencje konwergencyjne w UE. Na podstawie danych w tabeli 1 widać, że przewaga grupy EŚW jako całość względem Europy Zachodniej w dynamice PKB obniżyła się do 1 p.p. w 2021 r. i 0,7 p.p. w 2022 r. Oznacza to, że gospodarki nowych państw człon-

kowskich UE są mniej odporne na negatywne efekty szoków podaźowych niż państwa Europy Zachodniej.

Tabela 2. PKB *per capita* według parytetu siły nabywczej w nowych państwach członkowskich UE (UE14 = 100).

Państwo	2004	2010	2019	2022	2004	2004	2010	2019
					-2022	-2010	-2019	-2022
zmiana w punktach procentowych								
Bułgaria	32	40	48	52	20	8	8	4
Chorwacja	53	55	61	69	16	2	6	8
Czechy	66	76	85	85	19	10	9	0
Estonia	55	59	75	78	23	4	16	3
Litwa	45	54	77	81	36	9	23	4
Łotwa	42	47	64	66	24	5	17	2
Polska	42	54	69	75	33	12	15	6
Rumunia	37	46	62	67	30	9	16	5
Słowacja	45	59	68	68	23	14	9	0
Słowenia	70	76	81	86	16	6	5	5
Węgry	55	56	68	72	17	1	12	4
Średnia UE11a	45	54	68	72	27	9	14	4
Cypr	85	88	87	89	4	3	-1	2
Malta	67	75	98	100	33	8	23	2
Średnia UE2a	79	84	91	93	14	5	7	2

a Średnia ważona liczbą ludności.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych MFW (IMF, 2023).

W efekcie szybkiego wzrostu gospodarczego państwa EŚW zmniejszyły lukę rozwojową w stosunku do Europy Zachodniej (tabela 2). W momencie największego rozszerzenia Unii na Wschód, tj. w 2004 r., średni poziom PKB *per capita* według PSN w grupie UE11 stanowił 45% odpowiedniej wiel-

kości dla Europy Zachodniej. W 2022 r. wskaźnik ten wzrósł do 72%. Oznacza to, że grupa EŚW jako całość odrobiła 27 p.p. dystansu rozwojowego do Europy Zachodniej.

Pod względem szybkości zmniejszania luki dochodowej sytuacja Polski jest dobra. Polska zajęła 2. miejsce (po Litwie) w zakresie poprawy relatywnego poziomu rozwoju w latach 2004-2022, zmniejszając lukę dochodową o 33 p.p. (Litwa o 36 p.p.).

Dane w tabeli 2 pokazują, że negatywne szoki podażowe wywołane pandemią koronawirusa, wojną w Ukrainie i kryzysem energetycznym osłabiły procesy konwergencyjne w UE. W latach 2019-2022 grupa EŚW jako całość zmniejszyła dystans rozwojowy do Europy Zachodniej o 4 p.p., przy czym Czechy i Słowacja w ogóle nie poprawiły swojej pozycji, a Łotwa odrobiła tylko 2 p.p. (podobnie jak Cypr i Malta). Polska pod tym względem wypada bardzo dobrze. W okresie 2019-2022 Polska zmniejszyła lukę dochodową o 6 p.p. Lepszy wynik uzyskała tylko Chorwacja (8 p.p.). Oznacza to między innymi, że programy pomocowe w Polsce, mające na celu zniwelowanie negatywnych skutków koronawirusa, oraz podejmowane w ostatnich latach działania w ramach polityki gospodarczej należy ocenić pozytywnie w kategoriach oddziaływania na dynamikę produkcji i dochodów.

3. Konwergencja β

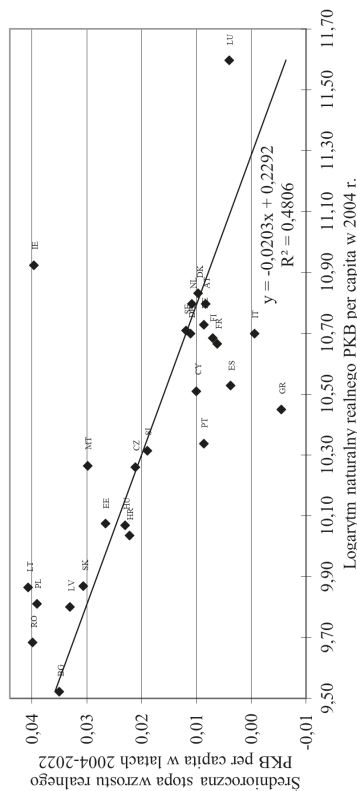
Wyniki weryfikacji hipotezy dotyczącej konwergencji β są przedstawione w tabeli 3 oraz na rysunku 1.

W skali całego badanego okresu 2004-2022 państwa UE wykazywały wyraźną zbieżność poziomów dochodu. Nachylenie równania regresji jest ujemne i istotne statystycznie przy wysokim poziomie istotności (wartość $p = 0,000$, $R^2 = 48\%$). Ta druga statystyka oznacza przyzwoite dopasowanie linii trendu do danych empirycznych. Na wartość współczynnika determinacji negatywnie wpływa zachowanie przede wszystkim dwóch państw: Irlandii i Luksemburga, które zachowywały się odmiennie, biorąc pod uwagę ich początkowy poziom dochodu. Charakteryzowały się one nadzwyczaj szybkim tempem wzrostu gospodarczego (w stosunku do notowanej wartości PKB per capita), co było spowodowane nietypowymi – w porównaniu z innymi badanymi państwami – uwarunkowaniami i czynnikami wzrostu gospodarczego. Irlandię i Luksemburg można traktować jako raje podatkowe. Na skutek niskich stóp opodatkowania wiele koncernów międzynarodowych lokuje działalność lub siedziby w Irlandii bądź Luksemburgu, co zwiększa PKB tych państw. Trzeba jednak zdawać sobie sprawę, że taki wzrost gospodarczy nie musi przekładać się na poprawę dobrobytu mieszkańców. Na przykład, w 2022 r. PKB per capita według PSN w Luksemburgu był ok. 2 razy wyższy niż w sąsiedniej Belgii i Holandii, a poziomy życia w tych państwach z pewnością nie są aż tak zróżnicowane.

Tabela 3. Wyniki estymacji równań regresji opisujących zbieżność β .

Okres	a0	a1	stat. t (a0)	stat. t (a1)	wartość p (a0)	wartość p (a1)	RZ	Zbieżność β	β
2004-2022	0,2292	-0,0203	5,22	-4,81	0,000	0,000	0,4806	tak	2,05%
2004-2010	0,2723	-0,0247	5,53	-5,22	0,000	0,000	0,5213	tak	2,50%
2010-2019	0,2619	-0,0231	3,63	-3,36	0,001	0,003	0,3108	tak	2,33%
2019-2022	0,0405	-0,0022	0,35	-0,20	0,730	0,841	0,0016	nie	-

Źródło: Obliczenia własne.

Rysunek 1. Zależność między stopą wzrostu PKB *per capita* w latach 2004-2022 i poziomem PKB *per capita* na początku okresu.

Źródło: Obliczenia własne.

Silna konwergencja wynikała przede wszystkim z szybkiego tempa wzrostu gospodarczego państw EŚW. Widać to dobrze na rysunku 1. Punkty reprezentujące grupę UE11 znajdują się w lewym górnym rogu wykresu, a analogiczne punkty dla państw UE14 są położone znacznie niżej i po prawej stronie. Zbieżność państw EŚW do Europy Zachodniej była stymulowana wieloma czynnikami, również tymi związanymi z członkostwem w UE. Kotwica integracyjna zaczęła działać jeszcze przed przystąpieniem nowych państw do Wspólnoty i trwa do dzisiaj (choć obecna skala oddziaływania jest dużo mniejsza niż w początkowym okresie członkostwa). Ważnymi stymulantami konwergencji były reformy instytucjonalne skutkujące rozwojem sektora prywatnego, liberalizacją gospodarki, wzrostem znaczenia wolności gospodarczej oraz poprawą stabilności politycznej. Istotną rolę odgrywał rozwój wymiany z zagranicą w zakresie eksportu i importu dóbr i usług, a także intensyfikacja przepływów kapitałowych (w tym napływ inwestycji zagranicznych) oraz likwidacja barier w migracji siły roboczej. W napędzaniu procesów konwergencyjnych duże znaczenie miała polityka Unii bezpośrednio nakierunkowana na zmniejszanie różnic w poziomie rozwoju między biedniejszymi a bogatszymi obszarami Wspólnoty. Fundusze strukturalne były kierowane do mniej rozwiniętych państw i regionów, co prowadziło do

wyrównywania się różnic w poziomie rozwoju⁶. Trzeba także pamiętać, że nie tylko członkostwo w Unii było źródłem procesów konwergencyjnych. Państwa słabiej rozwinięte korzystały z dostępu do już istniejących wysokich technologii, nie ponosząc kosztów jej wytworzenia, oraz charakteryzowały się wyższą stopą zwrotu, co przyciągało napływ kapitału (zwłaszcza zagranicznego) i przez to osiągnęły szybszy wzrost gospodarczy.

Analizując zmiany szybkości konwergencji w czasie, można dostrzec odwrócenie dotychczasowych tendencji konwergencyjnych w latach 2019-2022, czyli w okresie obejmującym pandemię koronawirusa, wojnę w Ukrainie i kryzys energetyczny. O ile dla podokresów 2004-2010 i 2010-2019 nachylenie linii regresji jest ujemne i istotne statystycznie, co potwierdza występowanie zbieżności w dwóch krótszych podokresach, o tyle dla lat 2019-2022 brak jest istotnej zależności między poziomem PKB *per capita* w 2019 r. a średniorocznym tempem wzrostu gospodarczego w latach 2019-2022. Nachylenie linii regresji jest co prawda ujemne, jednak nieistotne statystycznie ($p = 0,841$), a współczynnik determinacji wynosi 0%. Oznacza to, że trzy analizowane szoki podażowe wytrąciły gospodarki państw Unii z dotychczasowych ścieżek konwergencyjnych obserwowanych w Europie.

⁶ Korzystny wpływ rozszerzenia i członkostwa w UE na tempo wzrostu gospodarczego i konwergencję zawierają m.in. prace Rapackiego i Próchniaka (2009, 2010, 2014, 2019).

Wynik ten stanowi potwierdzenie jednej z naszych tez, że zbieżność nie jest procesem automatycznym. Tendencja do zmniejszania różnic w poziomie życia między Europą Środkowo-Wschodnią a Zachodnią obserwowana od początku lat 90. XX w. nie jest dana raz na zawsze. Jak się okazuje, może gwałtownie zostać przerwana na skutek niespodziewanych i niekorzystnych zdarzeń. Zadaniem społeczeństwa oraz polityków gospodarczych jest podejmowanie działań zmierzających do utrzymania procesów konwergencyjnych. Często jest to jednak zadanie niezwykle trudne w obliczu zagrożeń o charakterze zewnętrznym, jak np. pandemia koronawirusa, wojna w Ukrainie czy też kryzys energetyczny.

Podsumowanie

Celem niniejszego opracowania jest analiza ścieżek wzrostu gospodarczego i realnej konwergencji w państwach UE, w tym zwłaszcza zbadanie wpływu trzech szoków podaźowych (koronawirus, wojna w Ukrainie i kryzys energetyczny) na procesy wzrostu gospodarczego i konwergencji. Analiza obejmuje grupę 27 państw UE. Badanie uwzględnia okres 2004-2022.

Wyniki pokazują, że państwa EŚW zmniejszyły lukę dochodową do Europy Zachodniej. Kraje słabiej rozwinięte (o niższym poziomie PKB na mieszkańca) wykazywały w ujęciu przeciętnym szybsze tempo wzrostu gospodarczego niż kraje lepiej rozwinięte. Mimo występowania konwergencji,

różnice dochodowe między Europą Środkowo-Wschodnią a Europą Zachodnią są nadal duże.

Trzy negatywne szoki podaźowe występujące w ostatnich latach (pandemia koronawirusa, wojna w Ukrainie i kryzys energetyczny) osłabiły procesy konwergencyjne w Europie, chociaż poszczególne państwa w różnym stopniu odczuły skutki tych szoków. Pokazuje to, że zbieżność nie jest procesem automatycznym. Nie ma gwarancji utrzymania tendencji konwergencyjnych w przyszłości. Dużo będzie zależać od prowadzonej polityki gospodarczej, zwłaszcza w obliczu przedłużającej się wojny w Ukrainie i kryzysu energetycznego.

Patrząc na trajektorie wzrostu gospodarczego i szybkość konwergencji w ciągu ostatnich 20 lat, należy stwierdzić, że pozycja Polski wypada bardzo dobrze. Osiągnęła ona jedne z lepszych wyników, jeśli chodzi o doganianie Europy Zachodniej. Jednocześnie Polska względnie dobrze w stosunku do innych państw poradziła sobie z negatywnymi efektami trzech szoków podaźowych w kategoriach ich wpływu na tempo wzrostu gospodarczego i konwergencję.

Bartosz Jóźwik

Europa Środkowa wobec wyzwań. Stabilność sektora finansów publicznych

Tezy

- W 2020 r. w odpowiedzi na kryzys związany z COVID-19 państwa Europy Środkowej wykazały się szybką reakcją w postaci skoordynowanej polityki fiskalnej i monetarnej zarówno na szczeblu krajowym, jak i unijnym.
- W 2020 r. we wszystkich państwach Europy Środkowej deficyty budżetowe przekraczały próg 3% PKB. Największe deficyty występowały w Rumunii (9,2%), Słowenii (7,7%) i na Węgrzech (7,5%).
- Państwa, które charakteryzowały się lepszym przestrzeganiem zasad fiskalnych w latach poprzedzających pandemię (Czechy, Estonia), również wykazały mniejsze odchylenia od nich w roku kryzysowym (2020).

- Na gospodarki państw Europy Środkowej i deficyty budżetowe negatywnie wpłynął kryzys energetyczny wywołany podwyżkami cen energii, w tym gazu i ropy naftowej. Sytuacja na rynkach energii zaczęła się znacząco pogarszać w 2021 r. Jednak po inwazji Rosji na Ukrainę w lutym 2022 r. uległa ona dramatycznej eskalacji i przerodziła się w globalny kryzys energetyczny.
- Stabilizacja gospodarcza była łatwiejsza w państwach, w których deficyt budżetowy i dług publiczny były stosunkowo niższe, co dawało większe możliwości prowadzenia antycyklicznej polityki fiskalnej. Co więcej, zmniejszenie obciążenia podatkowego dochodów przedsiębiorstw, w celu podtrzymania produkcji i kumulowania kapitału, korelowało z wyższym wzrostem gospodarczym.
- W obecnych czasach, zmagając się z niekonwencjonalnymi wyzwaniami, strategiczna koordynacja polityki fiskalnej i monetarnej staje się nie tylko pożądana, ale wręcz niezbędna.
- Egzekwowanie reguł fiskalnych ma zostać wznowione w 2024 r., ale według zapowiedzi – w zmienionej formie. Reforma zaproponowana przez KE zakłada większą elastyczność i odpowiedzialność rządów. Obecnie KE zamierza utrzymać zarówno cel 3%, jak i 60%.

Wstęp

W ostatnich latach świat doświadczył szeregu zawirowań, które wywarły znaczący wpływ na gospodarki wielu państw. Europa Środkowa, region historycznie zaznajomiony z przemianami ustrojowymi i gospodarczymi, stanął w obliczu wielu wyzwań, takich jak pandemia, kryzys energetyczny oraz wojna Rosji z Ukrainą, które istotnie wpłynęły na dynamikę gospodarczą regionu. Negatywne następstwa pandemii okazały się tak gwałtowne i silne, że nie zanotowano podobnych zmian w trakcie żadnego z cykli koniunkturalnych po II wojnie światowej. Większość wskaźników makroekonomicznych osiągnęła rekordowo niskie poziomy. Największe wahania odnotowano dla produkcji przemysłu przetwórczego, produkcji budowlano-montażowej, a także nastrojów producentów. Skutki kryzysu przejawiały się ze zróżnicowaną intensywnością w różnych gospodarkach. Na przykład w państwach Europy Środkowo-Wschodniej obserwowano mniejsze obniżenie konsumpcji prywatnej w porównaniu do średniej w Unii Europejskiej, ale jednocześnie większe spadki poziomu inwestycji¹.

W 2020 r. w odpowiedzi na kryzys związany z COVID-19 państwa europejskie wykazały się ogromną reakcją w postaci skoordynowanej polityki fiskalnej i monetarnej zarówno na szczeblu krajowym, jak i unijnym. Jeśli chodzi

---

¹ Ph. Muggenthaler, J. Schroth, Y. Sun, *The heterogeneous economic impact of the pandemic across euro area countries*, „ECB Economic Bulletin” 2021, nr 5, s. 42-48.

o politykę fiskalną, państwa członkowskie UE w przeważającej mierze opowiadały się za wsparciem bezpośrednim i pośrednim. Wsparcie bezpośrednio było skierowane przede wszystkim do sektora opieki zdrowotnej, gospodarstw domowych i przedsiębiorstw. Największymi pod względem wielkości inicjatywami były dotacje do wynagrodzeń i praca w niepełnym wymiarze godzin – jedna z nowości wprowadzonych przez pakiety fiskalne związane z COVID-19. Pośrednie wsparcie w większym stopniu koncentrowało się na przywróceniu płynności w sektorze przedsiębiorstw, a także przywróceniu zaufania poprzez zastrzyki kapitałowe, zakupy aktywów i pożyczki bezpośrednie².

Negatywnie na gospodarki państw Europy Środkowej wpłynął również kryzys energetyczny wywołany podwyżkami cen energii, w tym gazu i ropy naftowej. Sytuacja na rynkach energii zaczęła się znacząco pogarszać w 2021 r. z uwagi na wiele czynników. Po inwazji Rosji na Ukrainę w lutym 2022 r. sytuacja uległa dramatycznej eskalacji i przerodziła się w globalny kryzys energetyczny. Ceny gazu ziemnego osiągnęły rekordowy poziom, a w konsekwencji także ceny energii elektrycznej na niektórych rynkach. Ceny ropy naftowej osiągnęły najwyższy poziom od 2008 r. Państwa Europy Środkowej, które w znacznym stopniu są uzależnione

---

² N. Valla, F. Miguet, *How have major economies responded to the COVID-19 pandemic? Consequences for growth trajectories and debt sustainability*, Economic Governance Support Unit (EGOV), Directorate-General for Internal Policies, 2022.

od importu surowców energetycznych z Rosji, zostały szczególnie dotknięte. W tej sytuacji KE podjęła szereg działań mających na celu złagodzenie niestabilności rynku energetycznego oraz pomoc osobom fizycznym i przedsiębiorstwom poprzez przekierowanie do nich części dochodów sektora energetycznego.

Dzięki zestawowi narzędzi dotyczących cen energii państwa członkowskie wprowadziły wiele środków na szczeblu krajowym, aby zmniejszyć presję cenową na mieszkańców i przemysł. W maju 2022 r. KE przyjęła plan REPowerEU, którego celem jest oszczędność energii, dywersyfikacja jej dostaw oraz produkcja energii ekologicznej. Wiele z tych działań wymaga nakładów finansowych, które obciążają budżety poszczególnych państw członkowskich UE, naruszając dodatkowo stabilność ich finansów publicznych w średnim okresie.

1. Kryteria stabilności finansów publicznych w państwach UE

Zapewnienie stabilności finansów publicznych w państwach UE sprzyja sprawnemu funkcjonowaniu unii gospodarczej i walutowej. W tym celu ustanowiono ramy, które pozwalają unikać nadmiernego zachwiania równowag makroekonomicznych. Zbiorem zasad mających na celu zapewnienie, aby państwa w Unii Europejskiej prowadziły zdrowe finanse publiczne i koordynowały swoją politykę fiskalną, jest

traktat z Maastricht oraz pakt stabilności i wzrostu³. Traktat ogranicza deficyt budżetowy do 3% PKB i poziom długu publicznego do 60% PKB (lub wystarczająco zmniejsza się do tego poziomu i zbliża się do niego w zadowalającym tempie). W 2011 r., po doświadczeniach kryzysu gospodarczego i finansowego, zasady paktu stabilności i wzrostu oraz ich stosowanie zostały zaostrome poprzez dodatkowe akty prawne, tzw. sześciopak. Sześciopak scalił też monitorowanie i koordynację polityk gospodarczych i budżetowych w jedną procedurę – europejski semestr. Następnie, w 2013 r., przestrzeganie paktu stabilności i wzrostu zostało dodatkowo wzmocnione przez nowe rozporządzenia skierowane do państw członkowskich strefy euro, stanowiące część zestawu regulacji znanego jako „dwupak”. Zestaw ten zwiększa koordynację gospodarczą i wprowadza nowe narzędzia monitorowania. Należy dodać, że w 2020 r. rozpoczął się drugi przegląd zasad „sześciopaku” i „dwupaku”, którego celem było zidentyfikowanie mocnych stron oraz obszarów wymagających poprawy. Na podstawie wyników przeglądu Komisja zainicjowała konsultacje publiczne w sprawie możliwości usprawnienia ram unijnego nadzoru makroekonomicznego.

---

³ Sposób, w jaki każde z państw członkowskich planuje osiągnąć lub utrzymać stabilność finansów publicznych w średnim okresie – zgodnie z wymogami paktu – przedstawiany jest w programach stabilności lub konwergencji. Programy konwergencji są opracowywane przez państwa, które nie używają euro jako swojej waluty, ale które planują przystąpić do tej strefy.

Kryteria dotyczące deficytu i długu publicznego są istotne dla utrzymania stabilności makroekonomicznej, biorąc pod uwagę funkcjonowanie Unii Europejskiej jako jednolitego rynku. W opinii wielu ekspertów przestrzeganie tych zasad jest kluczowe nie tylko w państwach strefy euro. Jest to spowodowane faktem, że asymetryczne stymulowanie wzrostu gospodarczego za pomocą ekspansywnej polityki fiskalnej w państwach, które tworzą jednolity rynek europejski, gdzie występuje kilka walut, może prowadzić między innymi do zmian w konkurencyjności handlu zagranicznego oraz saldach rachunku obrotów bieżących, potencjalnie zwiększając wzrost gospodarczy jednego państwa kosztem innego. Kolejnym ważnym problemem jest zachowanie integralności stóp procentowych przy zróżnicowanych politykach fiskalnych. Ta integralność, której przestrzeganie jest również objęte kryteriami z Maastricht, wpływa na polityki monetarne Europejskiego Banku Centralnego oraz banków centralnych państw członkowskich, które nie są częścią strefy euro, takich jak Polska, Węgry, Rumunia i Czechy.

Zagadnienia naruszania równowag makroekonomicznych, które uwzględniają te zmienne, zostały przeanalizowane teoretycznie między innymi przy zastosowaniu modelu Mundella-Fleminga. Na tej podstawie możemy stwierdzić, że mniejsze gospodarki Europy Środkowej mogą być szczególnie podatne na zakłócenia wynikające z otwarcia gospodarki na wymianę, a zwłaszcza na przepływy kapitałowe. Ponadto skutkiem ekspansywnej polityki fiskalnej może być wzrost

stóp procentowych, który przywraca równowagę na rynku pieniężnym, ale również wywiera negatywny wpływ na wydatki inwestycyjne. Ten negatywny wpływ jest często rezultatem wypierania, które polega na tym, że wzrost popytu (egzogenicznego) może prowadzić do spadku inwestycji, wywołanego przez wyższe stopy procentowe. Zbliżoną sytuację można było zaobserwować w państwach Europy Środkowej, które jeszcze nie przystąpiły do strefy euro i nie uruchomiły konwergencyjnego mechanizmu kursów walutowych (The Exchange Rate Mechanism, ERM II). Na przykład w Czechach, Polsce, Rumunii i na Węgrzech zdecydowano się na podwyższenie stóp procentowych znacznie wcześniej i do wyższego poziomu niż w państwach Europy Środkowej należących do strefy euro i w Bułgarii, ze względu na ERM II.

2. Wzrost deficytów w państwach Europy Środkowej

Istotne jest dostrzeżenie, że w okresach załamania koniunktury i silnych spowolnień gospodarczych, takich jak te spowodowane kryzysem finansowym z 2008 r. czy niedawnymi wydarzeniami związanymi z pandemią COVID-19 oraz wojną Rosji z Ukrainą, wiele państw Unii Europejskiej zdecydowało się na przekroczenie progu 3% PKB, aby sfinansować pakiety stymulacyjne i pomocowe, mające na celu ożywienie gospodarki. I tak w 2020 r. we wszystkich państwach Europy Środkowej deficyty budżetowe przekraczały ten próg (tabela 1).

Największe deficyty występowały w Rumunii (9,2%), Słowenii (7,7%) oraz na Węgrzech (7,5%)⁴.

Należy też zauważyć, że państwa Europy Środkowej zostały dotknięte przez kryzysy w różnym stopniu i zastosowały różne środki fiskalne. Zwracają na to uwagę Provozničková i Dmytrenko (2023), badając różnice w reakcjach fiskalnych na kryzys COVID-19 wśród państw bałtyckich i Grupy Wyszehradzkiej⁵. Wyniki ich badań wskazują, że analizowane państwa można podzielić na dwie podgrupy według kryterium ich postawy fiskalnej przed 2020 r. i ich reakcji na szok. Autorzy wykazali, że państwa Grupy Wyszehradzkiej przeznaczyły więcej środków na przeciwdziałanie kryzysowi niż państwa bałtyckie. Wyniki porównania były podobne dla grup państw spoza strefy euro i należących do strefy euro. Państwa nienależące do strefy euro zwiększyły swoje wydatki w większym stopniu niż ze strefy, co przełożyło się także na niższe wskaźniki bezrobocia. Interesujące, że obserwacje autorów dotyczące korelacji między przestrzeganiem zasad fiskalnych przed 2020 r. a reakcją na szok w 2020 r. okazały się istotne dla wszystkich rozważanych siedmiu państw. Państwa, które charakteryzowały się lepszym przestrzeganiem zasad fiskalnych w latach poprzedzających pandemię

⁴ Więcej o pandemii i politykach fiskalnych w: M. Gołębiowska, *Wpływ COVID-19 na polityki fiskalne państw Europy Środkowej*, „Komentarze IES” 2020, nr 273.

⁵ R. Provozničková, D. Dmytrenko, *Fiscal Compliance and Fiscal Response to the COVID-19 Crisis in Visegrad and Baltic States*, „Scientific Papers of the University of Pardubice. Series D: Faculty of Economics and Administration” 2023, 31 (1).

(Czechy, Estonia), również wykazały mniejsze odchylenia od nich w roku kryzysowym (2020).

W 2021 r. obserwujemy znaczną poprawę deficytów budżetowych. Najbardziej widoczna poprawa miała miejsce w Chorwacji, która jako jedyna odnotowała nadwyżkę budżetową (0,4%), mimo że miała jeden z największych deficytów wśród państw UE, wynoszący 7,3% w 2020 r. Podjęte wysiłki w kierunku zrównoważenia budżetu wiązały się z przystąpieniem do strefy euro w 2023 r. W 2022 r. największe deficyty, przekraczające 7% PKB, pozostały tylko w Rumunii i na Węgrzech⁶.

Warto podkreślić, że w wielu państwach rozwiniętych gospodarczo spoza UE deficyty budżetowe zdecydowanie przekraczały przyjętą granicę 3% PKB. Na przykład według danych Banku Światowego za 2020 r. deficyty USA i Wielkiej Brytanii, która wyszła z UE na początku 2020 r., należały do jednych z największych i wynosiły 14,6%. Natomiast deficyt w Japonii wynosił 10,3%, a w Kanadzie 9,6%. W Japonii, pomimo dość ekspansywnej polityki fiskalnej, ceny akcji w sektorach takich jak turystyka czy edukacja wciąż pozostają znacznie poniżej prognozowanych wartości, co skłania ekonomistów do ciągłego poszukiwania optymalnych spo-

---

⁶ Więcej o deficytach w Rumunii i na Węgrzech w: B. Józwiak, *Stabilność sektora finansów publicznych w państwach Europy Środkowej* (cz. 2), „Komentarze IES” 2023, nr 939.

sobów stymulowania aktywności gospodarczej w sektorach wrażliwych na szoki gospodarcze⁷.

Należy też zauważyć, że w wielu badaniach pojawiają się rekomendacje, które wskazują, że w obecnych czasach zmagania z niekonwencjonalnymi wyzwaniami, takimi jak pandemia COVID-19, strategiczna koordynacja polityki fiskalnej i monetarnej staje się nie tylko pożądana, ale wręcz niezbędna. Na przykład Sharma i in. (2023) stwierdzają, że dla państw rozwijających się – z ich specyficznymi charakterystykami, takimi jak relatywnie niższe dochody – ścisła koordynacja tych polityk może okazać się kluczem do zrównoważonego wzrostu i stabilności ekonomicznej⁸. Być może to czas na nowe, holistyczne podejście do gospodarki, które zaryzykuje i spróbuje efektywnie wykorzystać powiązania między polityką fiskalną a monetarną.

W czasach kryzysu 2007-2009 zdobyliśmy w Europie pewne doświadczenia, z których możemy wyciągać wnioski dla polityk gospodarczych państw Europy Środkowej, w tym polityki fiskalnej. Interesujące wyniki badań w tym zakresie opublikowali niedawno Agoraki i in. (2023)⁹. Autorzy porównali źródła zmian długu publicznego (w relacji do PKB)

⁷ W. Thorbecke, *Japanese Economic Performance after the Pandemic: A Sectoral Analysis*, „Journal of Risk and Financial Management” 2023, 16 (5), 267.

⁸ S. Sharma, I. Padhi, S. Dhal, *Monetary-fiscal coordination: when, why and how?*, „Studies in Economics and Finance”, 40(4), s. 661-686.

⁹ M. K. Agoraki, S. Kardara, T. Kollintzas, G. P. Kouretas, *Debt-to-GDP changes and the great recession: European Periphery versus European Core*, „International Journal of Finance & Economics” 2023, 28(3), s. 3299-3331.

Tabela 1. Deficyt budżetowy i dług publiczny w państwach Europy Środkowej (%PKB).

Państwo	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023*	2024*
	Deficyt budżetowy (%PKB)											
Bulgaria	-0,7	-5,4	-1,9	0,3	1,6	1,7	2,1	-3,8	-3,9	-2,8	-4,8	-4,8
Czechy	-1,3	-2,1	-0,6	0,7	1,5	0,9	0,3	-5,8	-5,1	-3,6	-3,6	-3,0
Estonia	0,2	0,7	0,1	-0,4	-0,5	-0,6	0,1	-5,5	-2,4	-0,9	-3,1	-2,7
Chorwacja	-5,5	-5,2	-3,5	-1,0	0,6	-0,1	0,2	-7,3	-2,5	0,4	-0,5	-1,3
Łotwa	-1,2	-1,6	-1,4	0,0	-0,8	-0,8	-0,6	-4,4	-7,1	-4,4	-3,8	-2,7
Litwa	-2,6	-0,6	-0,3	0,3	0,4	0,5	0,5	-6,5	-1,2	-0,6	-1,7	-1,4
Węgry	-2,6	-2,8	-2	-1,8	-2,5	-2,1	-2	-7,5	-7,1	-6,2	-4,0	-4,4
Polska	-4,3	-3,7	-2,6	-2,4	-1,5	-0,2	-0,7	-6,9	-1,8	-3,7	-5,0	-3,7
Rumunia	-2,3	-1,2	-0,5	-2,5	-2,5	-2,8	-4,3	-9,2	-7,1	-6,2	-4,7	-4,4
Słowenia	-14,6	-5,5	-2,8	-1,9	-0,1	0,7	0,7	-7,7	-4,6	-3,0	-3,7	-2,9
Słowacja	-2,9	-3,1	-2,7	-2,6	-1,0	-1,0	-1,2	-5,4	-5,4	-2,0	-6,1	-4,8
Unia Europejska**	-3	-2,4	-1,9	-1,4	-0,8	-0,4	-0,5	-6,7	-4,8	-3,4	-3,1	-2,4
	Dług publiczny (%PKB)											
Bulgaria	17,0	27,0	25,9	29,1	25,1	22,1	20,0	24,5	23,9	22,9	25,0	28,1
Czechy	44,4	41,9	39,7	36,6	34,2	32,1	30,0	37,7	42,0	44,1	42,9	43,1
Estonia	10,2	10,6	10,1	10,0	9,1	8,2	8,5	18,5	17,6	18,4	19,5	21,3

Chorwacja	80,1	83,8	83,2	79,7	76,5	73,2	71,0	87,0	78,4	68,4	63,0	61,8
Łotwa	40,3	41,6	37,0	40,3	38,9	37	36,5	42,0	43,7	40,8	39,7	40,5
Litwa	38,7	40,5	42,5	39,7	39,1	33,7	35,8	46,3	43,7	38,4	37,1	36,6
Węgry	77,2	76,5	75,8	74,9	72,1	69,1	65,3	79,3	76,6	73,3	70,7	71,1
Polaska	57,1	51,4	51,3	54,5	50,8	48,7	45,7	57,2	53,6	49,1	50,5	53,0
Rumunia	37,8	39,2	37,8	37,9	35,3	34,5	35,1	46,9	48,6	47,3	45,6	46,1
Słowenia	70,0	80,3	82,6	76,5	74,2	70,3	65,4	79,6	74,5	69,9	69,1	66,6
Słowacja	54,7	53,5	51,7	52,3	51,5	49,4	48,0	58,9	61,0	57,8	58,3	58,7
Unia Europejska**	86,8	86,9	85,1	84,3	81,9	79,8	77,7	90,0	88,0	84,0	83,4	82,6

* prognoza, ** 27 państw od 2022 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostat.

w państwach peryferyjnych Unii Europejskiej, a dokładniej peryferyjnych strefy euro (Grecja, Irlandia, Włochy, Portugalia i Hiszpania), rdzenia (Niemcy i Francja) oraz w kilku państwach grupy G7 (Kanada, Japonia, Wielka Brytania i Stany Zjednoczone) w dwóch okresach – 2000-2007 i 2008-2015. Stwierdzają ogólnie, że relacja długu publicznego do PKB wzrosła we wszystkich państwach w drugim okresie, czyli obejmującym kryzys gospodarczy i jego następstwa. Jednak wpływ polityki fiskalnej (określonej poprzez deficyty budżetowe), a także inflacji i realnego wzrostu gospodarczego, na zmiany tej relacji różniły się w poszczególnych grupach państw w obu okresach. W rdzeniu strefy euro, a także w Irlandii i państwach anglosaskich, polityki antycykliczne okazały się na tyle skuteczne, że miały tendencję do obniżania stosunku długu publicznego do PKB. Natomiast w państwach peryferyjnych i w Japonii polityki te przyniosły odwrotny rezultat. W strefie euro w warunkach wspólnej polityki monetarnej oraz polityk fiskalnych ograniczonych przez reguły konwergencji zdiagnozowane różnice między rdzeniem a peryferiami, z wyjątkiem Irlandii, wskazują, że ważnymi ich determinantami były mechanizmy propagacji szoków gospodarczych. Implikacją tej obserwacji jest to, że niedawno ogłoszone transfery UE do państw peryferii strefy euro, powiązane z zachętami do poprawy efektywności gospodarczej, wydają się najbardziej właściwymi instrumentami łagodzenia skutków spowolnienia gospodarczego wywołanego pandemią COVID-19, bez zwiększania udziału

długu publicznego do PKB tych państw w średnim i długim okresie. Implikacje wynikające z tych doświadczeń dla państw Europy Środkowej są podobne.

W pewnym sensie zbieżne z wyżej opisanymi badaniami są obserwacje Menguy (2022), który analizował instrumenty fiskalne przeciwdziałania negatywnym skutkom pandemii COVID-19 w 2020 r. w pięciu państwach Unii Europejskiej (Francji, Niemczech, Włoszech, Hiszpanii i Irlandii)¹⁰. Okazało się, że stabilizacja gospodarcza była łatwiejsza w państwach, w których deficyt budżetowy i dług publiczny były stosunkowo niższe, co dawało większe możliwości prowadzenia antycyklicznej polityki fiskalnej. Co więcej, zmniejszenie obciążenia podatkowego dochodów przedsiębiorstw w celu podtrzymania produkcji i kumulowania kapitału korelowało z wyższym wzrostem gospodarczym.

Podsumowanie

Reakcje fiskalne na kryzysy wywołane pandemią COVID-19, wojną Rosji z Ukrainą i kryzysem energetycznym spowodowały gwałtowny wzrost deficytów w państwach Europy Środkowej ponad wartości referencyjne z traktatu z Maastricht. Wiązało się to z czasowym złagodzeniem przestrzegania tych zasad. Ich egzekwowanie zostało zawieszane od początku pandemii koronawirusa i ma zostać wznowione

---

¹⁰ S. Menguy, *Fiscal Stimulus in the European Union to Stabilize the COVID Shock*, „Journal of Economic Integration” 2022, 37(4), s. 559-588.

w 2024 r., ale według zapowiedzi – w zmienionej formie. Reforma zaproponowana przez KE zakłada większą odpowiedzialność i elastyczność rządów, które będą zobowiązane do opracowania własnych średniookresowych planów fiskalnych, mających na celu przywrócenie długu publicznego do zrównoważonego poziomu. Plany dla poszczególnych państw będą negocjowane pomiędzy każdym rządem a KE, a następnie zatwierdzane przez Radę UE, podobnie jak to miało miejsce w przypadku funduszu odbudowy po COVID-19.

Warto zaznaczyć, że debata dotycząca dostosowania wieloletnich reguł fiskalnych UE do rzeczywistości gospodarczej, ukształtowanej przez kolejne kryzysy, nabiera tempa. Z punktu widzenia stabilności finansowej niepokojący dla wielu ekonomistów może być fakt, że KE uważa ogólne ramy za przestarzałe i nieadekwatne do dynamicznie zmieniającego się krajobrazu gospodarczego oraz przejścia do społeczeństwa neutralnego dla klimatu. Obecnie KE zamierza utrzymać zarówno cel 3%, jak i 60%. W związku z pojawiającymi się obecnie wątpliwościami prawdopodobnie jest to dobry moment, aby ocenić dotychczasową architekturę finansów publicznych państw tworzących jednolity rynek europejski, tym bardziej że mniej rozwinięte gospodarczo, i zarazem mniej konkurencyjne, państwa Europy Środkowej inaczej reagują na wstrząsy gospodarcze. Nie oznacza to, że intuicyjne postrzeganie ekspansywnej polityki fiskalnej jako remedium na wszystkie trudności gospodarcze jest w tym przypadku oczywiste.

Michał Paszkowski

Państwa Europy Środkowej wobec wyzwań energetycznych

Tezy

- Zmiany uwarunkowań międzynarodowych (pandemia, wojna rosyjsko-ukraińska, kryzys energetyczny) wymusiły na państwach Europy Środkowej potrzebę dostosowania się do nowych zmiennych oddziałujących na bezpieczeństwo energetyczne. Wśród dominujących trendów, które będą definiować politykę energetyczną tych państw w kolejnych latach, będzie proces dywersyfikacji źródeł oraz kierunków dostaw surowców energetycznych oraz transformacja energetyczna.
- Budowa zróżnicowanej struktury dostaw ropy naftowej będzie procesem skomplikowanym i będzie uwarunko-

wana dostępnością gatunków ropy naftowej porównywalnych do dotychczas dominującej w regionie państw Europy Środkowej, a pochodzącej z Federacji Rosyjskiej. Natomiast w kontekście dostaw gazu ziemnego istniejąca infrastruktura oraz rozbudowywane zdolności importowe, a także magazynowe, powinny zwiększyć poziom bezpieczeństwa energetycznego państw Europy Środkowej.

- Kluczowym wyzwaniem dla bezpieczeństwa energetycznego państw Europy Środkowej będzie proces transformacji energetycznej, tym bardziej że duża część tych państw wykorzystuje w dalszym ciągu węgiel w procesie wytwarzania energii elektrycznej oraz ciepłej. Kryzys energetyczny związany ze wzrostem cen nośników energii powinien pozytywnie wpłynąć na proces efektywności energetycznej, a wojna rosyjsko-ukraińska może zaktywizować działania państw Europy Środkowej w kierunku zwiększenia wykorzystania odnawialnych źródeł energii (OZE) oraz budowy elektrowni jądrowych.

Wstęp

Zmieniające się uwarunkowania międzynarodowe w znaczący sposób wpływają na realizowaną politykę energetyczną państw Europy Środkowej. W ostatnich kilku latach miały miejsce liczne kryzysy (pandemia COVID-19, pełnoskalowy atak Federacji Rosyjskiej na Ukrainę w lutym 2022 r.), które oddziaływały na podejmowane działania oraz aktywności na forum międzynarodowym przez państwa tego regionu. O ile pande-

mia doprowadziła do spadku zapotrzebowania na surowce energetyczne i tym samym notowania nośników energii, o tyle wojna rosyjsko-ukraińska zmieniła ten trend. W efekcie tych wydarzeń państwa Europy Środkowej podjęły aktywne działania na rzecz zwiększenia bezpieczeństwa energetycznego.

Współcześnie można wyróżnić kilka trendów, które będą oddziaływać na prowadzoną przez państwa Europy Środkowej politykę energetyczną. Obok potrzeby zmniejszenia zależności od dostaw surowców energetycznych z Federacji Rosyjskiej, dekarbonizacji gospodarki, digitalizacji gospodarki, bardzo istotnym obserwowanym trendem jest zachwianie w związku z wojną rosyjsko-ukraińską powiązań gospodarczych. W konsekwencji można oczekiwać wzrostu powiązań i współpracy pomiędzy sojusznikami, a jednocześnie erozji z istniejącymi lub potencjalnymi rywalami.

Celem artykułu jest analiza kluczowych dwóch wyzwań w wymiarze energetycznym dla państw Europy Środkowej, które będą oddziaływać na prowadzoną politykę energetyczną w ciągu kilku najbliższych lat. Niewątpliwie wojna rosyjsko-ukraińska sprawiła, że wzrosła aktywność państw tego regionu na rzecz zmiany struktury dostaw surowców energetycznych (pierwsze wyzwanie). Jednocześnie podejmowane działania w kolejnych latach będą uwarunkowane specyfiką sytuacji energetycznych państw regionu (m.in. zasoby surowcowe, bilans energetyczny), co będzie się przekładać na kształt aktywności w zakresie transformacji energetycznej (drugie wyzwanie).

1. Dywersyfikacja dostaw surowców energetycznych

Wojna rosyjsko-ukraińska doprowadziła do przeorientowania sytuacji energetycznej w Europie Środkowej. Sankcje wprowadzone na Federację Rosyjską sprawiły, że państwa tego regionu zainicjowały liczne działania, których celem było ograniczenie oddziaływania Rosji na bezpieczeństwo energetyczne, a także zapewnienie większej swobody działań w zakresie wprowadzania sankcji. W tych uwarunkowaniach aktywności poszczególnych państw były skoncentrowane przede wszystkim na dwóch nośnikach energii – ropie naftowej i gazie ziemnym.

O ile pandemia COVID-19 doprowadziła do spadku zapotrzebowania na nośniki energii, z uwagi na wprowadzone obostrzenia dotyczące transportu lądowego, morskiego oraz powietrznego, o tyle wojna rosyjsko-ukraińska zmieniła sposób postrzegania optyki bezpieczeństwa energetycznego¹. Kluczowym aspektem było zakończenie budowanych latami połączeń energetycznych. W tych zmienionych uwarunkowaniach państwa Europy Środkowej zostały zmuszone do podjęcia działań służących zmianie nie tylko kierunków dostaw surowców energetycznych, ale także źródła ich pochodzenia.

---

¹ M. Gołębiowska, M. Paszkowski, *Nadmiarowe zyski firm naftowych: rozwiązania wprowadzone w państwach Europy Środkowej*, „Komentarze IeŚ” 2023, nr 761, <https://ies.lublin.pl/komentarze/nadmiarowe-zyski-firm-naftowych-rozwiazania-wprowadzone-w-panstwach-europy-srodkowej/> [25.08.2023].

Funkcjonujące w państwach Europy Środkowej rafinerie posiadają odpowiednie możliwości, aby zmienić rodzaj przetwarzanego surowca. W przeszłości głównym gatunkiem kierowanym na instalacje rafineryjne była ropa naftowa z Federacji Rosyjskiej (Urals) dostarczana przede wszystkim rurociągiem Przyjaźń. W nowych uwarunkowaniach rafinerie mające bezpośredni dostęp do akwenów morskich (Możejki na Litwie, Gdańsk w Polsce, Burgas w Bułgarii, Năvodari w Rumunii, Rijeka w Chorwacji) były w stanie w szybki sposób zmienić kierunki dostaw surowca. Jedynie w odniesieniu do rafinerii w Burgas w Bułgarii, której właścicielem jest spółka rosyjska Lukoil, działania dywersyfikacyjne nie zostały w pełni podjęte. Podobne działania, pomimo trudności logistycznych podjęły rafinerie w Płocku w Polsce, Panczewie w Serbii, Litvínov w Republice Czeskiej oraz w Ploeshti (dwa zakłady) w Rumunii, które wykorzystując istniejącą infrastrukturę oraz mając świadomość sankcji, zdecydowały się zmienić źródło pochodzenia ropy naftowej. Natomiast rafinerie położone w głębi lądu, a więc Százhalombatta na Węgrzech, Bratysława na Słowacji oraz Kralupy w Republice Czeskiej, znajdując się w trudnym położeniu, podjęły starania o uzyskanie derogacji na import ropy naftowej z Federacji Rosyjskiej². W konsekwencji zakłady te w różnych odstępach czasowych mogą w dalszym ciągu im-

² M. Paszkowski, *Przemysł rafineryjny w państwach Europy Środkowej: uwarunkowania, wyzwania, perspektywy*, Lublin 2022.

portować surowiec z Rosji. Pomimo problemów o charakterze logistycznym rafinerie w państwach Europy Środkowej posiadają odpowiednie zdolności technologiczne do przerobu innej ropy naftowej niż z Federacji Rosyjskiej (Urals) lub też gatunków porównywalnych. Tym samym potencjalny problem mógł wynikać jedynie z chwilowej optymalizacji przerobu ropy naftowej.

Kluczowym wyzwaniem dla państw Europy Środkowej w kolejnych latach, biorąc pod uwagę złożoność logistyczną i technologiczną, będzie utrzymanie przerobu ropy naftowej na optymalnym poziomie i zagwarantowanie dostaw surowca. Na rynku dostępne są liczne gatunki ropy naftowej o właściwościach fizykochemicznych porównywalnych do gatunku Urals z Rosji, więc istnieje możliwość wypełnienia luki po surowcu rosyjskim. Także rafinerie, które otrzymały derogację na dostawy ropy naftowej z Federacji Rosyjskiej, posiadają techniczną i infrastrukturalną możliwość importu surowca innego niż z Rosji i w tym zakresie nie są potrzebne zasadnicze inwestycje³. Pomimo to władze Słowacji oraz Węgier sygnalizowały, że rafinerie w Bratysławie oraz Százhalombatta nie są technologicznie przystosowane do przerobu innych gatunków surowca. Dlatego też ważnym wyzwaniem będzie zarówno sama dywersyfikacja źródeł (inne gatunki)

---

³ M. Marszałkowski, *Eksperti: Węgrzy kierują się chęcią zysku, a nie solidarnością europejską*, 31.05.2022, <https://biznesalert.pl/energiaklub-węgry-embargo-ropa-rozja/> [10.08.2023].

oraz kierunków (alternatywne trasy – dla przykładu rurociąg Adria) importu ropy naftowej, jak i zapewnienie porównywalnych warunków dla funkcjonujących w państwach Europy Środkowej rafinerii⁴.

Wojna miała istotny wpływ także na dostawy gazu ziemnego do państw z tego regionu. Przed lutym 2022 r. Federacja Rosyjska była kluczowym partnerem handlowym w kontekście dostaw tego surowca, a eksport był realizowany przez cztery kanały: 1) gazociąg Nord Stream 1 położony na dnie Morza Bałtyckiego; 2) gazociąg Jamał-Europa przechodzący przez Białoruś i Polskę; 3) liczne gazociągi przebiegające przez Ukrainę; 4) gazociąg TurkStream / Balkan Stream biegnący przez dno Morza Czarnego do Turcji, a następnie na Bałkany. Od 2022 r. funkcjonują w dalszym ciągu jedynie dwa kanały, a więc przez Ukrainę oraz Bałkany.

Państwa Europy Środkowej od samego początku podjęły aktywne działania na rzecz zmiany struktury dostaw gazu ziemnego. Przede wszystkim podjęto w tym względzie działania, które były nakierowane na rozbudowę zdolności importowych (m.in. terminal LNG w Inchoo w Finlandii) oraz transportowych (oddano do eksploatacji interkonektory Polska-Litwa, Polska-Słowacja oraz Bułgaria-Grecja). W tych zmienionych uwarunkowaniach zaistniała potrzeba zarów-

⁴ M. Paszkowski, *Brak konsensusu: państwa Europy Środkowej wobec embarga na zakup surowców energetycznych z Rosji*, „Komentarze IEŚ” 2023, nr 56, <https://ies.lublin.pl/komentarze/brak-konsensusu-panstwa-europy-srodkowej-wobec-embarga-na-zakup-surowcow-energetycznych-z-rosji/> [25.08.2023].

no zwiększenia importu gazu ziemnego w formie skroplonej (LNG), jak i dostaw z kierunków dotychczas stanowiących uzupełnienie dla gazu ziemnego z Federacji Rosyjskiej (m.in. Norwegia, Algieria, Azerbejdżan)⁵. Niewątpliwie także działania po stronie popytowej, a więc zmniejszenie zapotrzebowania na gaz ziemny (częściowo wpływ na to miały wysokie ceny) poprzez oszczędzanie surowca oraz zmiana wykorzystywanego nośnika energii (tzw. fuel-switching) sprawiły, że popyt i zapewnione dostawy doprowadziły do stabilizacji na rynku gazu ziemnego w państwach Europy Środkowej.

W kolejnych latach kluczowym wyzwaniem będzie kontynuacja działań na rzecz zapewnienia dostępności do surowca z innych kierunków niż Federacja Rosyjska, także w kontekście zakończenia pod koniec 2024 r. umowy na tranzyt gazu ziemnego przez terytorium Ukrainy⁶. Niewątpliwie źródło pochodzenia części surowca dostarczanego współcześnie do państw Europy Środkowej (m.in. Słowacja) trzeba będzie zastąpić innym. Niemniej jednak rozbudowana od lutego 2022 r. infrastruktura powinna w sposób optymalny pozwolić na zapewnienie bezpieczeństwa energetycznego państwom tego regionu. Kluczową rolę w tym względzie

⁵ M. Paszkowski, *Rok po inwazji: wpływ wojny rosyjsko-ukraińskiej na bezpieczeństwo energetyczne państw Europy Środkowej*, „Komentarze IEŚ” 2023, nr 799, <https://ies.lublin.pl/komentarze/rok-po-inwazji-wplyw-wojny-rosyjsko-ukraińskiej-na-bezpieczenstwo-energetyczne-panstw-europy-srodkowej/> [22.08.2023].

⁶ I. Trusewicz, *Nieoficjalnie: Ukraina nie przedłuży Gazpromowi umowy tranzytowej gazu*, 1.06.2023, <https://energia.rp.pl/gaz/art38557571-nieoficjalnie-ukraina-nie-przedluzy-gazpromowi-umowy-tranzytowej-gazu> [21.08.2023].

będą odgrywać rozbudowane terminale LNG (Świnoujście, Krk) oraz nowo wybudowane (Inkoo)⁷.

Rekapitulując, niewątpliwie budowa bardziej zróżnicowanej struktury dostaw surowców energetycznych będzie w kolejnych latach kluczowym wyzwaniem dla bezpieczeństwa energetycznego państw Europy Środkowej. Ważnym aspektem polityki dywersyfikacji będzie zarówno rozbudowa infrastruktury importowej, jak i zapewnienie dostępu do alternatywnych źródeł pochodzenia nośników energii. Uwarunkowania rynkowe, zarówno w odniesieniu do ropy naftowej, jak i gazu ziemnego (duża liczba dostawców) powinny sprzyjać realizacji takiej polityki.

2. Transformacja energetyczna

Jednym z kluczowych trendów dotyczących rozwoju sektora energetycznego, także w państwach Europy Środkowej, jest transformacja energetyczna. Niewątpliwie na realizowaną politykę energetyczną tych państw wpływ mają istniejące uwarunkowania, w tym przede wszystkim rodzaj wykorzystywanych nośników energii oraz dostępność krajowych złóż surowców energetycznych. Uwzględniając zasoby węgla oraz potrzebę ograniczania wykorzystania tego nośnika energii w gospodarce, proces transformacji energetycznej

⁷ M. Paszkowski, *Finlandia: nowe kierunki dostaw gazu ziemnego w dobie wojny rosyjsko-ukraińskiej*, „Komentarze IeŚ” 2022, nr 724, <https://ies.lublin.pl/komentarze/finlandia-nowe-kierunki-dostaw-gazu-ziemnego-w-dobie-wojny-rosyjsko-ukraińskiej/>.

będzie wymuszał potrzebę zastosowania alternatywnych surowców.

Proces transformacji energetycznej przez lata był postrzegany przede wszystkim w kontekście podażowym, a więc potrzeby zmiany sposobu wytwarzania energii elektrycznej. W tym celu były wprowadzane liczne regulacje, m.in. na poziomie Unii Europejskiej, których celem było stworzenie ram ograniczających z jednej strony wykorzystanie węgla (objęcie tego sektora dodatkowymi podatkami i systemem ETS), a z drugiej strony promocja wszelkich rozwiązań na rzecz wykorzystania innych nośników energii, w tym przede wszystkim odnawialnych źródeł energii (OZE). Niemniej jednak wojna rosyjsko-ukraińska, która spotęgowała problem wykorzystania surowców energetycznych (skokowy wzrost notowań), sprawiła, że współcześnie charakterystycznym czynnikiem oddziałującym na proces przekształceń gospodarczych na świecie jest poziom konsumpcji energii. Tym samym transformacja energetyczna nie będzie dotyczyć tylko i wyłącznie działań w zakresie podażowym, ale także popytowym. To w wyniku wzrostu notowań gazu ziemnego wiele przedsiębiorstw, także w państwach Europy Środkowej, podjęło trojaki działania. Po pierwsze – optymalizacja wykorzystania gazu ziemnego, a tym samym wprowadzanie procedur służących ograniczeniu zużycia tego surowca. Takie działania, przede wszystkim w okresie jesienno-zimowym, spowodowały, że zapotrzebowanie na gaz ziemny w państwach Europy Środkowej w 2022 r. spa-

dło o 17% w porównaniu do 2021 r.⁸ Po drugie – zwiększenie wykorzystania zdolności technologicznych na rzecz zmiany rodzaju wykorzystywanych nośników energii (tzw. fuel-switching). Tego typu działania były możliwe w przypadku istnienia rozwiązań technologicznych umożliwiających dla przykładu wykorzystanie oleju napędowego. Po trzecie – maksymalizacja wykorzystania krajowych zasobów surowców energetycznych, w tym przede wszystkim węgla. Wzrost notowań nośników energii dotyczył wszystkich surowców, ale w przypadku węgla ten wzrost był nieco mniejszy, co sprawiło, że zapotrzebowanie na ten surowiec w 2022 r. wzrosło o 5% w porównaniu do 2021 r.⁹

Kluczowym elementem transformacji energetycznej w państwach Europy Środkowej w długim horyzoncie czasowym będzie jednak proces odchodzenia od węgla. W tym przypadku problem będzie dotyczyć przede wszystkim Polski, Estonii¹⁰, Republiki Czeskiej, Bułgarii oraz Słowenii. W tych państwach udział węgla w procesie wytwarzania energii elektrycznej jest największy (Polska – 74%; Estonia

⁸ Energy Institute, *Statistical Review of World Energy 2023*, <https://www.energyinst.org/statistical-review> [28.08.2023].

⁹ Tamże.

¹⁰ W Estonii są eksploatowane łupki, które są rodzajem skały osadowej zawierającej znaczne ilości substancji bitumicznej o składzie chemicznym, właściwościach i zastosowaniu podobnym do ropy naftowej, przy czym w statystykach są agregowane do węgla, gdyż służą głównie do wytwarzania energii elektrycznej. K. Dośpiał-Borysiak, A. Kuczyńska-Zonik, D. Szacawa, D. Wilczewski, *Polityki klimatyczne Litwy, Łotwy i Estonii. Priorytet czy margines?*, Lublin 2020, s. 116.

– 59%; Republika Czeska – 41%; Bułgaria – 33% oraz Słowenia – 24%) spośród wszystkich państw Europy Środkowej należących do Unii Europejskiej. Niewątpliwie w państwach tych problem wykorzystania węgla, także z uwagi na istniejącą bazę surowcową, jest problematyczny zarówno pod względem polityczno-społecznym (duża liczba osób zatrudnionych w przemyśle wydobywczym oraz w elektrowniach wykorzystujących węgiel), jak i gospodarczym (przestarzałe jednostki, których koszt funkcjonowania z uwagi na system ETS jest coraz wyższy). Przewiduje się, że udział węgla w procesie wytwarzania energii elektrycznej w państwach Europy Środkowej będzie maleć przede wszystkim z uwagi na większą świadomość społeczną, malejące koszty budowy i eksploatacji innych elektrowni, a także rosnące notowania uprawnień do emisji CO₂. Pomimo zatrzymania spadku wykorzystania węgla w tych państwach z uwagi na wojnę rosyjsko-ukraińską i wysokie notowania nośników energii w długim horyzoncie czasowym spadek rentowności elektrowni węglowych sprawi, że będą kontynuowane wysiłki na rzecz zamykania kopalń węglowych, co bezpośrednio będzie wpływać na funkcjonowanie elektrowni węglowych¹¹.

W tych uwarunkowaniach państwa Europy Środkowej, szeroko wykorzystujące węgiel w procesie wytwarzania energii elektrycznej, podejmują dwojakie działania. Po

¹¹ M. Gołębiowska, M. Paszkowski, D. Szacawa, *Neutralni dla klimatu: zielona transformacja państw Europy Środkowej w dobie pandemii COVID-19*, Lublin 2021, s. 47.

pierwsze – wykorzystanie OZE w procesie wytwarzania energii elektrycznej. W tym kontekście są promowane, także z uwagi na regulacje UE, inwestycje w nowe moce wytwórcze. W szczególności jest to proces widoczny w Estonii. Po drugie – inwestycje w moce wytwórcze energii jądrowej. Jedynie w dwóch państwach, w których udział węgla jest znaczący w bilansie energetycznym, nie funkcjonują elektrownie jądrowe. Dlatego też w Polsce kontynuowane są wysiłki na rzecz budowy tego typu elektrowni, które w długim przedziale czasowym powinny znacznie ograniczyć poziom emisji CO₂ oraz zapewnić bezpieczeństwo energetyczne¹². W Estonii w przeszłości rozważano budowę tego typu instalacji, ale ostatecznie nie są obecnie prowadzone prace w tym zakresie¹³.

Konkludując, należy wskazać, że dla państw Europy Środkowej proces transformacji energetycznej będzie stanowić ważne wyzwanie nie tylko dla rozwoju gospodarczego, ale także bezpieczeństwa energetycznego (zastąpienie często krajowego węgla innymi nośnikami energii). W tym kontekście przede wszystkim państwa, w których udział węgla w procesie wytwarzania energii elektrycznej jest bardzo

¹² Serwis Rzeczypospolitej Polskiej, *Polityka energetyczna Polski do 2040 r.*, <https://www.gov.pl/web/klimat/polityka-energetyczna-polski> [15.08.2023].

¹³ M. Paszkowski, *Region Morza Bałtyckiego: możliwe nowe punkty na mapie elektrowni jądrowych*, „Komentarze IEŚ” 2020, nr 293, <https://ies.lublin.pl/komentarze/region-morza-baltyckiego-mozliwe-nowe-punkty-na-mapie-elektrowni-jadrowych/> [10.08.2023].

wysoki, będą musiały podjąć aktywne działania na rzecz przeorientowania systemu elektroenergetycznego. O ile wojna rosyjsko-ukraińska chwilowo doprowadziła do powrotu do wykorzystania tego surowca, o tyle nie będzie to proces długotrwały. Niezbędnym elementem będzie zatem budowa nowych mocy, a kluczową rolę w tym względzie może odegrać energia jądrowa.

Podsumowanie

Niewątpliwie przed państwami Europy Środkowej stoją liczne wyzwania zarówno o charakterze społecznym, politycznym, jak i gospodarczym. Niemniej jednak równie istotne pozostają zagrożenia o charakterze energetycznym. W latach 2020-2022 doszło do znacznych zmian na rynkach surowcowych, które były spowodowane pandemią COVID-19, a także pełnoskalowym atakiem Federacji Rosyjskiej na Ukrainę. W tych zmienionych uwarunkowaniach wystąpiły zagrożenia także w obszarze bezpieczeństwa energetycznego w kontekście zarówno dostępności surowców, jak i ich wartości. Dlatego też w kolejnych latach państwa Europy Środkowej będą koncentrować swoje wysiłki w celu dostosowania i adaptacji do dwóch współcześnie dominujących trendów energetycznych, a więc dywersyfikacji źródeł oraz kierunków importu surowców energetycznych, a także transformacji energetycznej.

W odniesieniu do pierwszego z nich można oczekiwać dalszego procesu budowy bardziej zróżnicowanej struktu-

ry importu ropy naftowej do rafinerii w państwach Europy Środkowej. Zaproponowane i wprowadzone sankcje uniemożliwią w kolejnych latach import surowca z Federacji Rosyjskiej, a tym samym zakłady, które dotychczas importują ropę naftową z Rosji, będą musiały poszukać alternatywnych dostawców. Co ważne, proces ten może ulec przyspieszeniu w momencie zniszczenia infrastruktury tranzytowej znajdującej się na terytorium Ukrainy. Także w obszarze gazu ziemnego państwa Europy Środkowej podjęły aktywne działania od lutego 2022 r. na rzecz dywersyfikacji źródeł oraz kierunków dostaw tego surowca. Co ważne, o ile w przypadku ropy naftowej budowa nowej struktury importowej jest realizowana w oparciu na istniejącej infrastrukturze, o tyle w odniesieniu do gazu ziemnego także poprzez rozbudowę zdolności importowych (terminale LNG) oraz sieci przesyłowej (interkonektory). Jednocześnie poprzez zwiększenie dostaw gazu ziemnego w postaci skroplonej rośnie znaczenie i potrzeba zapewnienia bezpieczeństwa tego typu infrastruktury. Niewątpliwie podjęte już działania – zwiększenie dostaw gazu ziemnego z USA, Norwegii, Algierii oraz Azerbejdżanu wraz z procesem ograniczania zużycia surowca – powinny być wystarczające do zapewnienia bezpieczeństwa energetycznego państw tego regionu.

W odniesieniu do procesu transformacji energetycznej przed państwami tego regionu kluczowym wyzwaniem będzie zmiana sposobu wytwarzania energii elektrycznej. Niemniej jednak temu trendowi będzie towarzyszyć pro-

ces ograniczania zużycia energii (efektywność energetyczna) oraz zmiany nośników energii (tzw. fuel-switching). Dla państw, w których udział węgla jest największy w procesie wytwarzania energii, kluczowa będzie budowa lub rozbudowa mocy wytwórczych na podstawie energii jądrowej. Także istotnym problemem w tym względzie będzie rozbudowa sieci przesyłowych, które będą niezbędne w procesie modernizacji sektora elektroenergetycznego.

Podsumowując, przed państwami Europy Środkowej stoją liczne wyzwania, które będą oddziaływać na politykę energetyczną i ją determinować w ciągu najbliższych kilku lat. Dla państw tego regionu dwa kluczowe trendy (dywersyfikacja źródeł oraz kierunków dostaw surowców energetycznych, a także transformacja energetyczna) będą decydować o polityce energetycznej, w tym realizowanych projektach. Pod kątem bezpieczeństwa ważne będzie zapewnienie dostępności do surowców i wypełnienie luki po nośnikach energii z Federacji Rosyjskiej, a pod kątem transformacji – przede wszystkim ograniczenie zużycia węgla.

Mateusz Guzikowski

Wyzwania demograficzne stojące przed państwami Europy Środkowej i Wschodniej

Tezy

- Procesy demograficzne w krajach Europy Środkowo-Wschodniej odpowiadają tym, jakich od dekad doświadczają bogatsze kraje Europy Zachodniej, choć w przypadku pierwszej grupy krajów wyróżnia je wyraźnie większa dynamika zmian.
- Negatywny wpływ zmian demograficznych na podaż pracy – przy braku zmian w systemie instytucjonalnym i niepewnym charakterze postępu technicznego – będzie się odbywać dwoma kanałami: wydłużania oczekiwanej długości trwania życia i demograficznego kurczenia się populacji ogółem.

- Zmiany instytucjonalne powinny być ukierunkowane na wzrost dzietności, w następstwie którego ograniczy się co najmniej negatywny wpływ kurczenia liczebnego populacji na dynamikę wzrostu gospodarczego.
- Migracje charakteryzują dwie cechy: krótkookresowość i wieloetapowość. Ich nasilenie (w zależności od kraju) prowadzi do następującego wniosku: nie należy rozwiązywać problemów krajowego rynku pracy, prowadząc korzystną – ale wyłącznie w krótkim okresie – liberalną politykę migracyjną. Dlatego też trwała neutralizacja negatywnego oddziaływania zmian demograficznych na funkcjonowanie krajowej gospodarki może zostać osiągnięta wyłącznie dzięki zaangażowaniu populacji danego kraju i zastosowaniu narzędzi o charakterze bodźcowym, dzięki którym osiągnięty zostanie wzrost dzietności.

Wstęp

Państwa Europy Środkowej doświadczają tych samych zmian demograficznych w zakresie urodzeń, zgonów, migracji i długości trwania życia, co wysoko rozwinięte gospodarczo państwa półkuli północnej. Tym jednak, co wyróżnia je od wspomnianych, jest dynamika zachodzących procesów. Począwszy od lat 90. XX w., przybrały one na sile do tego stopnia, że obecnie państwa te – pod względem demograficznym – można z powodzeniem zaliczyć do demograficznie starych. Skala tego zjawiska nie jest wprawdzie widoczna w takim stopniu, jak w Szwecji, jednak w perspektywie najbliższych

dwóch-trzech dekad wyraźnie zarysowuje się realizacja negatywnego scenariusza, który obejmuje: dalsze wyludnianie społeczeństwa (na które składają się coraz mniejsza liczba urodzeń przy stabilnej lub nieznacznie wzrastającej liczbie zgonów), starzenie demograficzne populacji (które odzwierciedlone jest we wzroście oczekiwanej długości trwania życia i oczekiwanej dalszej długości trwania życia w wieku 60-65 lat) oraz emigracja zarobkowa (o mniejszej skali niż w początkowych latach członkostwa w UE, jednak bez odwrócenia trendu, a więc reemigracji). Te trzy komponenty niezmiennie wpływają na ilość dostępnego czynnika pracy w gospodarce tak w krótkim, jak i długim okresie – to natomiast, obok technologii i nakładów kapitałowych, wpływa na dynamikę wzrostu gospodarczego. O ile jednak fluktuacje dynamiki wzrostu w krótkim okresie mogą zostać zneutralizowane za pomocą narzędzi fiskalnych i monetarnych, o tyle – z perspektywy długookresowej – zmniejszenie ilości dostępnego czynnika pracy może negatywnie wpływać na dynamikę produkcji potencjalnej.

Czynnik pracy jest – zgodnie z teorią ekonomii, jak również z perspektywy historycznego rozwoju doktryn ekonomicznych – jednym z kanonicznych czynników wzrostu gospodarczego. Jego ilość zależy od czynników demograficznych i instytucjonalnych, jego jakość – od postępu technicznego, nakładów kapitału i osobniczych (jednostkowych) uwarunkowań biologicznych. To, na ile efektywnie wykonywana jest praca, uzależnione jest zatem głównie od de-

terminant jakościowych. Wydaje się, że nieustający proces tworzenia innowacji i związany z nim postęp techniczny, jaki w długiej – bo sięgającej czasów pierwszej rewolucji przemysłowej – perspektywie udaje się podtrzymać, a okresowo nawet i przyspieszać, w gospodarkach kapitalistycznych stanowił przełom w przewyżczeniu czynników demograficznych i biologicznych. Wpłynęło to na uśpienie czujności decydentów w zakresie negatywnych i postępujących zmian demograficznych, których skutki – ze zróżnicowaną intensywnością – stopniowo ujawniają się od końca XIX w. Wydaje się, że jedną z najwyższych cen, jaką za dynamiczny wzrost gospodarczy i szybki rozwój społeczno-gospodarczy zapłaciły społeczeństwa krajów wysoko rozwiniętych, jest drastyczne zmniejszenie nakładów pracy wynikające ze zmian demograficznych.

1. Dzietność i wydłużenie oczekiwanej długości trwania życia

Zmiany demograficzne obejmują naturalny ruch ludności (urodzenia, zgony oraz migracje). Mogą mieć dwojaki charakter – dynamiczny lub kroczący. W pierwszym przypadku dynamiczne zmiany obejmują zazwyczaj gwałtowne zmiany liczebności zgonów (np. wskutek wojen, pandemii, klęsk żywiołowych) i ruch ludności związany ze zmianą miejsca przebywania (np. wskutek różnego rodzaju czynników wymuszających ich migrację – wojny, prześladowania, przymusowe przesiedlenia). Dynamiczne zmiany nie odnoszą się

natomiast do gwałtownej zmiany liczby urodzeń, choć trzeba poczynić w tym miejscu zastrzeżenie, że wyjątkowym pod tym względem okresem był czas pandemii, w której liczby urodzeń spadły w okresie od drugiej połowy 2020 r. do 2022 r., czego główną przyczyną była wielowymiarowa niepewność (dotycząca wykonywanej pracy, rozprzestrzeniania się wirusa i wywołanej nim śmiertelności). Oprócz tego szczególnego okresu trudno znaleźć w ostatnich dziesięcioleciach przykład skokowego zmniejszenia liczby urodzeń. Zasadniczo więc dynamiczny charakter zmian demograficznych odnosi się do zgonów i migracji, zwłaszcza tych o charakterze przymusowym. Z kolei zmiany o charakterze krocącym związane są zarówno z fazami rozwoju demograficznego populacji, opisanymi w koncepcji pierwszego przejścia demograficznego, jak również migracją o charakterze dobrowolnym.

Wśród zmian o charakterze krocącym jako negatywne można zidentyfikować następujące: spadek liczby urodzeń (odzwierciedlony w malejącej wartości współczynnika dzietności) oraz wydłużenie oczekiwanej długości trwania życia w momencie urodzin i w określonym wieku. Pierwsza ze wspomnianych zmian ma charakter kroczący i charakteryzuje wszystkie wysoko rozwinięte społeczeństwa¹. Związana jest z przemianami o charakterze ekonomicznym,

¹ Z mniejszą intensywnością, jednak w tym samym kierunku, postępują zmiany wskaźnika dzietności w krajach ubogich, doświadczających wciąż jeszcze eksplozji demograficznej.

socjologicznym i zdrowotnym². Niska liczba rodzonych dzieci może stanowić wyzwanie rozwojowe, ponieważ w perspektywie średnio- i długookresowej zmniejsza się podaż pracy. Bez wątplenia na jej produktywność wpływ mają również nakłady kapitału i postęp techniczny, jednak o ile stopy oszczędności w gospodarce nie sposób systematycznie zwiększać, ponieważ zależy od preferencji gospodarstw domowych dotyczącej części dochodu przeznaczanego na wydatki, o tyle – mogący neutralizować negatywne skutki zmian demograficznych – postęp techniczny ma niepewny charakter. Zasadniczo bowiem odkrywanie innowacji, zwłaszcza przełomowych, jest procesem żmudnym, a rezultaty tego procesu mogą mieć niekoniecznie długofalowy korzystny wpływ na dynamikę wzrostu. Tym samym rola postępu technicznego w neutralizowaniu negatywnych zmian demograficznych jest niejednoznaczna. Z perspektywy czasu i historii wydaje się, że wynalazki o kolosalnym wpływie na produktywność pracy (koło, narzędzia, silnik parowy, energia elektryczna, środki transportu, procesor, szczepionki) zostały już odkryte.

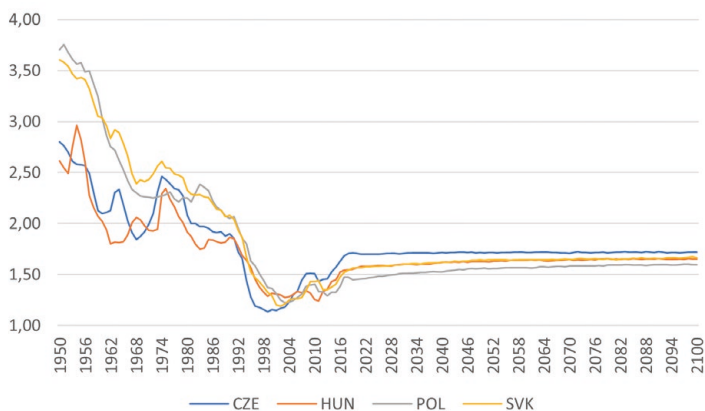
---

² Zob. C. P. Blacker, *Stages in population growth*, „Eugenics Review” 1947, t. XXXIX, s. 88-101; P. Guzikowska, M. Guzikowski, *Alternatywne wyjaśnienie przyczyn pułapki niskiej dzietności*, [w:] *Innowacje w ochronie zdrowia. Aspekty prawne, ekonomiczne i organizacyjne*, red. I. Lipowicz, E. Nojszewska, S. Sikorski, Oficyna Wydawnicza Wolters Kluwer, Warszawa 2020, s. 373-387; D. van de Kaa, *Europe's second demographic transition*, „Population Bulletin” 1987, t. 42, nr 1.

Pod względem dzietności omawiane kraje charakteryzuje to, co możliwe jest do zaobserwowania w bogatszym krajach Europy Zachodniej, tj. malejąca dzietność, której miarą tradycyjnie jest współczynnik dzietności (TFR).

Rysunek 1. Faktyczny i estymowany poziom współczynnika dzietności w latach 1950-2100.

Źródło: United Nations - Population Division.

Dane zamieszczone na rysunku 1 wskazują na to, że spadkowa tendencja TFR została zahamowana dopiero około 2000 r. Odbudowie TFR i jego wzrostowi nie sprzyjała pandemia – zwłaszcza w krajach Europy Zachodniej okres ten naznaczony był gwałtownym, choć krótkookresowym spadkiem dzietności, który jednak nie został zrekompensowany

wzrostem w okresie po pandemii³ (Guzikowski, Guzikowska, 2021). Hipotetyczne poziomy TFR w przyszłości wskazują jednak na to, że bez wprowadzenia koniecznych zmian nie będzie możliwy nie tylko wzrost TFR (ten – co widać na rysunku 1 – mieści się w granicach 1,6-1,7), lecz również przekroczenie przez niego poziomu gwarantującego osiągnięcie prostej zastępowalności pokoleń (2,13 dziecka na kobietę w wieku rozrodczym).

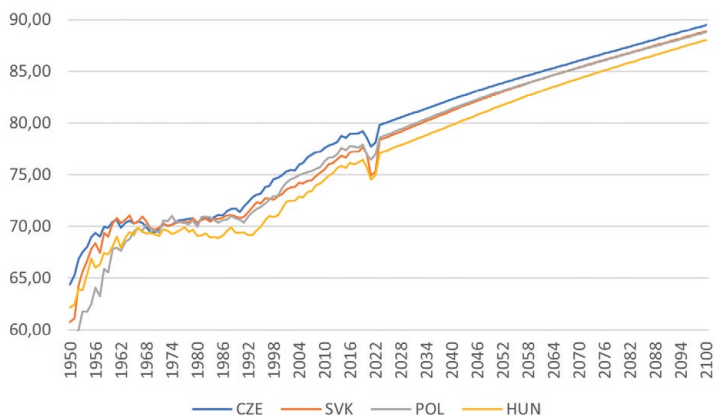
Druga ze wspomnianych zmian jedynie pozornie może być postrzegana jako korzystna, ponieważ stanowi wyzwanie przede wszystkim dla polityki społecznej, a holistycznie – dla polityki gospodarczej. Na rysunku 2 zamieszczono faktyczną i estymowaną oczekiwaną długość trwania życia w momencie urodzin w latach 1950-2100.

Kraje CEE nie ustępują pod względem poziomów i tendencji bogatszym krajom Europy Zachodniej z tą jednak uwagą, że w pierwszej grupie procesy mają charakter dynamiczny, w drugiej – z racji już notowanych wysokich wartości oczekiwanej długości trwania życia – wyraźnie słabszy. Niezależnie jednak od zestawu krajów poddanych analizie, prowadzi to do wniosku, że jednym z kluczowych osiągnięć zarówno technologicznych (w zakresie medycyny i jakości opieki zdrowotnej), jak i społecznych (w zakresie zmiany

---

³ Zob.: M. Guzikowski, P. Guzikowska, *Catholic Social Teaching (CST) and the Problem of Low Fertility Related to the Covid-19 Pandemic*, [w:] S. Trizuljak, J. Tomaščík, M. Guzikowski, P. Guzikowska, *Human Flourishing. Reflections from the Catholic Tradition in Central Europe*, Angelicum University Press, Rzym 2021, s. 65-93.

Rysunek 2. Faktyczna i estymowana oczekiwana długość trwania życia w momencie urodzin w latach 1950-2100.

Źródło: United Nations - Population Division.

trybu życia), będących następstwem wzrostu gospodarczego i świadczących o rozwoju danego kraju, jest wydłużenie oczekiwanej długości trwania życia i zbliżanie jej wartości do biologicznej granicy trwania życia ludzkiego.

Niepewność, immanentnie związana z procesem odkrywania innowacji, wymusza jednak prowadzenie działań w innych obszarach gospodarki wpływających na wzrost gospodarczy, które oparte będą na planowaniu co najmniej średniookresowym. Tym samym neutralizacja skutków postępujących zmian demograficznych powinna odbywać się nieustannie – ich postępujący charakter z konieczności implikuje wdrażanie co najmniej stopniowych rozwiązań i narzędzi. Próba bagatelizowania tych skutków i odsuwania

w czasie wprowadzenia narzędzi, które będą je neutralizować, może doprowadzić – z konieczności – do daleko szerszej interwencji o silniejszym charakterze. Oznacza to, że postępujący charakter zmian demograficznych (zarówno w zakresie dzietności, jak i wydłużenia oczekiwanej długości trwania życia) może – przy należyтым wysiłku – być neutralizowany bez konieczności upośledzania dynamiki wzrostu tak w krótkim, jak i długim okresie.

Adekwatną ilustracją negatywnych skutków postępujących zmian demograficznych były rekomendacje Banku Światowego zamieszczone w publikacji z 1994 r. *Averting the Old Age Crisis*, które stanowiły punkt wyjścia dla dyskusji o konieczności zreformowania bismarckowskich systemów emerytalnych⁴. Celem tych reform – wdrażanych w wielu krajach rozwiniętych pod koniec XX w. – było zwiększenie bezpieczeństwa świadczeń (poprzez stworzenie wielofilarowości) przy jednoczesnym niedopuszczeniu do nadmiernego obciążenia składkami pokolenia aktualnie pracującego. Choć zmiany demograficzne – starzenie populacji, a więc wydłużenie okresu pobierania świadczeń, wydłużenie oczekiwanej długości trwania życia w wieku 60-65 lat, a więc zwiększenie liczby beneficjentów wypłat z systemu, spadek liczby urodzeń, a więc zmniejszenie liczby płatników składek (tożsame ze wzrostem obciążenia funduszu płac koniecznością finan-

---

⁴ World Bank, *Averting the Old Age Crisis: Policies to Protect the Old and Promote Growth*, Waszyngton 1994.

sowania większego funduszu świadczeń) – postępowały od końca XIX w., przybrały na sile zwłaszcza od połowy lat 60. XX w. Jednak dopiero trzy dekady później problem ten został dostrzeżony i poszukiwano jego rozwiązania. Zmiany w konstrukcji systemu emerytalnego, wprowadzane od ostatnich lat XX w. i kontynuowane w latach późniejszych, były jednak nie tylko konieczne, ale również bezprecedensowe – bagatelizowanie skutków problemów demograficznych z konieczności wymusiło nie tylko wprowadzenie zmian o charakterze parametrycznym (w tych krajach, które zapisać demograficzną miały jeszcze przed sobą), ale również zmian o charakterze paradygmatycznym (w tych krajach, w których zmiany demograficzne były najbardziej zaawansowane). Zmiany paradygmatyczne odzwierciedlone zostały fundamentalną przebudową systemów emerytalnych, której celem stało się zbilansowanie wpływów z wypłatami i zapewnienie aktuarialnej sprawiedliwości świadczeń. W ten sposób rządy państw najbardziej rozwiniętych gospodarczo starały się zmniejszyć wpływ ryzyka demograficznego na funkcjonowanie krajowych systemów emerytalnych.

Poza ryzykiem demograficznym tym, co może stanowić wyzwanie dla konstrukcji systemów emerytalnych, jest materializacja ryzyka politycznego⁵. Żaden krajowy system emerytalny nie jest odporny na wykorzystanie przez polityków jego elementów konstrukcyjnych do bieżącej wal-

---

⁵ Zob. M. Góra, *System emerytalny*, PWE, Warszawa 2003.

ki politycznej. Historycznie to w Niemczech miało miejsce nie tylko stworzenie pierwszego zinstytucjonalizowanego systemu emerytalnego⁶, ale również pierwsza zmiana zasad jego funkcjonowania motywowana uzyskaniem renty politycznej. O ile Bismarck ustalił wiek emerytalny na poziomie 70 lat, o tyle kilkanaście lat później, a więc już pod koniec XIX w., został on obniżony do 65 lat. Manipulowanie pułapem wieku emerytalnego (ex ante – jako postulat wyborczy; ex post – po dojściu do władzy) stało się swoistym modus operandi tych partii politycznych, które spodziewały się skorzystać na tym w największym stopniu. Niestety myśl o bieżącej korzyści politycznej przesłaniała świadomość długookresowych skutków takich decyzji. W istocie, gdyby nie zmniejszająca się podaż pracy, zmiany te mogłyby być neutralne dla funkcjonowania systemu emerytalnego. Warunkiem sine qua non byłoby jednak uzupełnienie deficytu krajowej siły roboczej napływem imigrantów z krajów ościennych.

1. Migracje

Zmniejszenie deficytu krajowej siły roboczej pozornie może zostać osiągnięte za pomocą ułatwionego napływu migrantów. Kraje gospodarczo rozwinięte, prowadząc politykę mi-

---

⁶ Rząd Bismarcka wprowadził rozwiązania emerytalne (i inne elementy systemu zabezpieczenia społecznego) również z myślą o osiągnięciu bieżącej korzyści politycznej.

gracyjną, nierzadko wykorzystywały to narzędzie z myślą o jednorazowym osiągnięciu kilku efektów. Pierwszym z nich – korzyścią głównie krótkookresową – było zmniejszenie presji inflacyjnej w przypadku, gdy krajowa gospodarka znajduje się w bardzo dobrej sytuacji koniunkturalnej. W takim przypadku napływ tańszej (i o porównywalnym poziomie wydajności) siły roboczej, stanowiącej konkurencję dla zwiększającej presję na wzrost płac krajowej siły roboczej, miał być hamulcem łagodzącym znaczący przyrost funduszu płac, a więc zmniejszającym stopę zysku. Drugim – utrzymanie migrantów jako tańszej rezerwy siły roboczej, podatnej na elastyczne wykorzystanie tego zasobu w poszczególnych fazach cyklu koniunkturalnego⁷. Trzecim – trwałe (intencjonalnie) zwiększenie liczby ludności. Migranci odznaczają się zazwyczaj większą dzietnością od społeczeństwa, do którego napływają. Tym samym w perspektywie kilku pokoleń – do momentu, w którym wzorce płodności zasymilowanych imigrantów staną się zbliżone do wzorców płodności danego społeczeństwa – rządy, prowadząc mało restrykcyjną politykę migracyjną, mogą wpłynąć dodatnio na wielkość krajowego współczynnika dzietności,

⁷ Sektor prywatny może korzystać z migrantów jako tańszy zamiennik krajowej siły roboczej w przypadku wzrostu wolumenu inwestycji i zamówień. Jednocześnie w przypadku oznak osłabienia koniunktury łatwiej jest zwolnić migrantów, ponieważ zazwyczaj ich wydajność pracy jest na niższym poziomie niż krajowego pracownika (wynika to z wielu czynników, głównie o charakterze socjologicznym i kulturowym, nieznanym na rynku pracy danego kraju, trudności adaptacyjnych [w tym: bariery językowej]).

a więc do pewnego stopnia zahamować liczebne kurczenie się populacji.

Istnieją jednak zasadnicze problemy związane z tego rodzaju działaniem. Po pierwsze, aby zahamować ubytek liczebny populacji, zwłaszcza w krajach demograficznie starych, należałoby prowadzić bardzo liberalną politykę migracyjną. Szkodliwe byłoby przy tym (i tak jest w rzeczywistości) umożliwienie imigrantom korzystania z hojnego systemu świadczeń socjalnych, któremu nie towarzyszyłaby rzeczywista integracja społeczna⁸. Niekontrolowany napływ migrantów powoduje obserwowane współcześnie napięcia społeczne i wzrost częstości występowania zjawisk przestępczych. Po drugie, migracje mają – co do zasady – podłoże materialne. Z tego powodu powstają dwie zasadnicze cechy migracji: krótkookresowość i wieloetapowość⁹ (Guzikowska, Guzikowski, 2019).

Krótkookresowość migracji dotyczy sytuacji, w której migranci napływają do danego kraju skuszeni perspektywą osiągnięcia wyższych zarobków niż w kraju ojczystym.

---

⁸ Większość migrantów w krajach skandynawskich (gł. w Szwecji) oraz we Francji i w Niemczech wskutek istnienia ograniczeń instytucjonalnych korzysta z pakietów socjalnych, nie myśląc o wykonywaniu pracy i integracji społecznej z miejscową ludnością. Pozostała frakcja wykonuje proste prace (głównie o charakterze tymczasowym), niewymagające posiadania zaawansowanych kwalifikacji. Marginalny odsetek stanowią pracownicy wysokokwalifikowani.

⁹ Zob.: P. Guzikowska, M. Guzikowski, *Wpływ emigracji zarobkowej Ukraińców na stabilność ukraińskiego i polskiego systemu emerytalnego*, „International Relations Review” 2019, nr 6, s. 118-139.

Po upływie okresu, który jest dla nich satysfakcjonujący z punktu widzenia wzrostu dobrobytu materialnego rodziny pozostającej w ojczyźnie, decydują się na powrót. Migracje długookresowe również mogą mieć podłoże materialne, jednak zazwyczaj ich kluczowym wyróżnikiem jest odległość – migracje na pobyt stały odbywają się na znaczne odległości i związane są najczęściej z migracją całej rodziny. Ten względnie trwały rezultat pozwala – z perspektywy kraju przyjmującego – myśleć z optymizmem o zniwelowaniu deficytu krajowej siły roboczej. Oznacza to, że polityka migracyjna, której celem byłoby zneutralizowanie negatywnych skutków zmian demograficznych, powinna być ukierunkowana na przyjmowanie migrantów z krajów odległych (wraz z całym rodzinami) odznaczających się wysokim poziomem kapitału ludzkiego.

Wieloetapowość migracji związana jest z jednej strony z gotowością migrantów do pokonywania kolejnych barier wpływających na ich decyzje migracyjne, a z drugiej – ze swoistą rywalizacją, jaka ma miejsce między krajami konkurującymi o napływ migrantów. Rywalizacja ta przyjmuje wyłącznie wymiar ekonomiczny – dotyczy poziomu płac i osłon socjalnych. Z tego względu migranci, przekraczając granice jednego kraju i będąc gotowymi na przekraczanie granic kolejnych krajów, będą decydować się na docelową migrację do tego kraju, w którym poziom płac (za wykonywanie tej samej pracy) i poziom osłon socjalnych jest na najwyższym poziomie z dostępnych. Wyjaśnia to, dlaczego

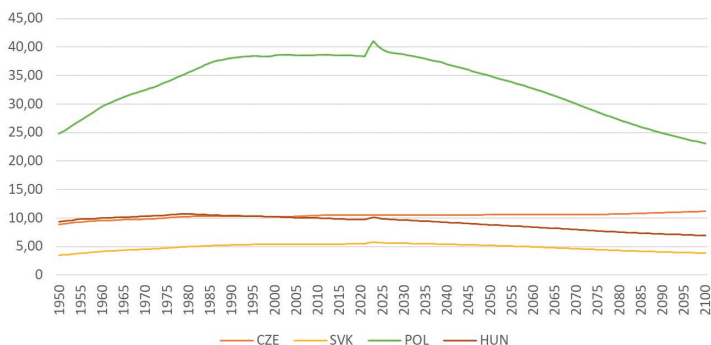
migranci napływają do Francji, Szwecji i Niemiec, a w mniejszym stopniu zainteresowani są Polską, Litwą czy Rumunią. Unia Europejska stanowi zbiór krajów heterogenicznych pod względem zamożności, stąd też przekroczenie granicy UE przy jednoczesnej swobodzie przepływu zasobu ludzkiego, możliwości osiedlenia i wykonywania pracy stanowi przewagę konkurencyjną krajów zamożniejszych zachodniej Europy nad biedniejszymi krajami Europy Południowej i Środkowej.

2. Wpływ na liczebność populacji i podaż pracy

Dotychczasowa analiza uprawnia do sformułowania następującego stwierdzenia: bez zmian instytucjonalnych o charakterze systemowym, trwale wspierających wzrost dzietności, rozwiązanie problemu demograficznego starzenia się i liczebnego kurczenia się populacji krajów wysoko rozwiniętych (w tym krajów Europy Środkowej) jest niemożliwe.

Omawiane czynniki – malejąca dzietność, wydłużenie oczekiwanej długości trwania życia oraz krótkookresowy i wieloetapowy charakter migracji – wpływać będą na zmniejszenie liczebności populacji ogółem, a w ślad za tym na zmianę proporcji poszczególnych ekonomicznych kategorii wiekowych w ludności ogółem.

Poniższy rysunek stanowi jedynie ilustrację realizacji najbardziej prawdopodobnego scenariusza. Wyraźnie negatywnie na tle innych państw regionu zarysowuje się sytuacja

Rysunek 3. Faktyczna i estymowana liczebność populacji do roku 2100 (w mln os.).

Źródło: United Nations - Population Division.

Polski, w której liczebność populacji w roku 2100 wyniesie ok. 23 mln. Zarówno Węgry, jak i Słowacja będą musiały zmierzyć się z problemem podobnym co do kierunku, jednak innym co do rozmiarów. Zmniejszenie liczebności populacji wpływa również na zmianę jej struktury. O ile bowiem liczebność populacji w wieku produkcyjnym zmniejszy się nieznacznie, o tyle zmieni się wydatnie liczba ludności w wieku poprodukcyjnym (wzrośnie) i przedprodukcyjnym (spadnie, czego odzwierciedleniem jest malejąca tendencja TFR).

Traktując tę kwestię z perspektywy ekonomicznej, omawiane zagadnienie jest o tyle ważne, że kurczenie się podaży siły roboczej osłabia dynamikę długookresowego wzrostu. Jedynie w niewielkim stopniu (i wyłącznie w krótkim okresie) ten ujemny wpływ może być ograniczony przez migrację niskokwalifikowanej siły roboczej z państw ościennych,

która – co do zasady – staje się beneficjentem świadczeń społecznych, a więc dodatkowo (wtórnie) wpływa na osłabienie dynamiki wzrostu. Ponadto wyzwaniem to jest szczególnie, zwłaszcza w obliczu zdarzeń, które mają miejsce (lub miały miejsce w nieodległej przeszłości): pandemia (wzrost bezrobocia, spadek dzietności, wzrost niepewności zatrudnienia), wojna rosyjsko-ukraińska (migracje przymusowe, głównie do Polski), kryzys energetyczny (wzrost cen energii i jego wpływu na krajową inflację). Inną płaszczyzną są postępujące zmiany światopoglądowe, które ukierunkowane są na osłabienie instytucji rodziny i zmniejszenie dzietności.

Podsumowanie

Spośród zidentyfikowanych wyzwań, jakie stoją przed krajami CEE, za najważniejsze uznać należy niski poziom współczynnika dzietności. Wspomniane powyżej czynniki – występując równolegle – wymuszają podejmowanie działań dalekosiężnych, których celem byłoby odwrócenie negatywnego trendu spadku dzietności w krajach regionu. Upatrywanie szans na rozwiązanie problemu w postępie technicznym lub zwiększeniu technicznego uzbrojenia pracy (a więc zwiększenie nakładów kapitałowych) stanowi mylne zrozumienie istoty problemu, prowadzące do wyboru niewłaściwego (najłatwiejszego, a zarazem mało skutecznego ze swej nieprzewidywalnej natury, o czym wspomniano) narzędzia rozwiązania problemu osłabienia dynamiki wzrostu w przyszłości. Bez wątpienia nadchodzące dekady będą

naznaczone wdrażaniem kolejnych narzędzi zamierzonych na zwiększenie dzietności.

Pozostaje otwarte pytanie, czy można w taki sposób prowadzić politykę natalistyczną w przyszłości, aby odwrócić ten negatywny trend? Dotychczasowe doświadczenia są w tym względzie negatywne. Doraźnie stosowaną metodą pozostaje kompensowanie ubytku krajowej siły roboczej imigrantami zarobkowymi. Metoda ta – przy niewłaściwej polityce migracyjnej, na co wskazywano – obarczona jest wysokim prawdopodobieństwem niepowodzenia.

Zagrożeniem dla krajów CEE – z perspektywy procesu konwergencji do zamożnych krajów Europy Zachodniej – jest utknięcie w tzw. pułapce średniego dochodu, a tym samym widmem naszych czasów staje się perspektywa umiarkowanie zamożnego społeczeństwa tworzonego w przeważającej większości z osób w podeszłym wieku. Przy braku odpowiednich zmian instytucjonalnych postępujące gwałtownie zmiany demograficzne spowodują, że społeczeństwa krajów CEE szybciej zdążą się zestarzeć, niż osiągną poziom zamożności bogatszych krajów Europy Zachodniej.

Bibliografia¹

- Agoraki M. K., Kardara S., Kollintzas T., Kouretas G. P., *Debt-to-GDP changes and the great recession: European Periphery versus European Core*, „International Journal of Finance & Economics” 2023, 28 (3), s. 3299-3331, <https://doi.org/10.1002/ijfe.2594>.
- Amable B., *The Diversity of Modern Capitalism*, Oxford University Press, Oksford 2003.
- Barro R. J., Sala-i-Martin X., *Economic Growth*, The MIT Press, Cambridge – London 2003.
- Batóg J., *Konwergencja dochodowa w krajach Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2010.

---

¹ Wybrana bibliografia.

- Borsi M. T., Metiu N., *The Evolution of Economic Convergence in the European Union*, „Deutsche Bundesbank Discussion Paper” 2013, nr 28.
- Czas przełomów. Wpływ pandemii i wojny na trendy gospodarcze, Raport 10/2022, red. M. Wojtyła, Klub Jagielloński, Kraków 2022.
- Diversity of Patchwork Capitalism in Central and Eastern Europe*, red. Rapacki R., Routledge, Londyn 2019.
- Józwiak B., *Realna konwergencja gospodarcza państw członkowskich Unii Europejskiej z Europy Środkowej i Wschodniej. Transformacja, integracja i polityka spójności*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2017.
- Józwiak B., *Stabilność sektora finansów publicznych w państwach Europy Środkowej (cz. 2)*, „Komentarze IES” 2023, nr 939.
- Kotliński K., Warząta R., *Euro a proces konwergencji państw Europy Środkowo-Wschodniej. Próba oceny*, Instytut Badań Gospodarczych, Olsztyn 2020.
- Liberda Z. B., *Konwergencja gospodarcza Polski*, VIII Kongres Ekonomistów Polskich, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Warszawa 2009.
- Lissowska M., Maszczyk P., Próchniak M., Rapacki R., Sulejewicz A., *Trajektorie rozwojowe krajów Europy Środkowo-Wschodniej – próba oceny wpływu pandemii COVID-19 i wojny w Ukrainie*, [w:] *Raport SGH na Forum Ekonomiczne w Karpaczu 2023*, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2023.
- Malaga K., *Konwergencja gospodarcza w krajach OECD w świetle zagregowanych modeli wzrostu*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Poznań 2004.
- Mankiw N. G., Romer D., Weil D. N., *A Contribution to the Empirics of Economic Growth*, „Quarterly Journal of Economics” 1992, nr 107, s. 407-437.

- Matkowski Z., Rapacki R., Próchniak M., *Real Income Convergence between Central Eastern and Western Europe: Past, Present, and Prospects*, „*Ekonomista*” 2016, nr 6, s. 853-892.
- Menguy S., *Fiscal Stimulus in the European Union to Stabilize the COVID Shock*, „*Journal of Economic Integration*” 2022, 37 (4), s. 559-588, <https://doi.org/10.11130/jei.2022.37.4.559>.
- Michałek J. J., Siwiński W., Socha M., *Polska w Unii Europejskiej – dynamika konwergencji ekonomicznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Monfort M., Cuestas J. C., Ordóñez J., *Real Convergence in Europe: A Cluster Analysis*, „*Economic Modelling*” 2013, nr 33, s. 689-694.
- Mucha M., *Mechanizm dywergencji gospodarczej w strefie euro*, „*Ekonomista*” 2012, nr 4, s. 487-498.
- Muggenthaler Ph., Schroth J., Sun Y., *The heterogeneous economic impact of the pandemic across euro area countries*, „*ECB Economic Bulletin*” 2021, nr 5, s. 42-48.
- Niedziółka D., Próchniak M., *Sytuacja ekonomiczna w państwach Europy Środkowej i Wschodniej w dobie pandemii koronawirusa SARS-CoV-2*, Instytut Europy Środkowej, Lublin 2020.
- Provazníková R., Dmytrenko D., *Fiscal Compliance and Fiscal Response to the COVID-19 Crisis in Visegrad and Baltic States*, „*Scientific Papers of the University of Pardubice. Series D: Faculty of Economics and Administration*” 2023, 31 (1), <https://doi.org/10.46585/sp31011587>.
- Próchniak M., Czerniak A., Gardawski J., Horbaczewska B., Karbowski A., Maszczyk P., Rapacki R., Towalski R., *Kapitalizm patchworkowy w Polsce i krajach Europy Środkowo-Wschodniej*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2019.
- Próchniak M., *Konwergencja beta, sigma i gamma krajów postsocjalistycznych do Europy Zachodniej*, „*Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej*” 2019, 17 (1), s. 217-243.

- Próchniak M., *Konwergencja dochodowa w UE i pięciokąt konkurencyjności*, w: *Polska. Raport o konkurencyjności 2023. Znaczenie przedsiębiorczości w kształtowaniu przewag konkurencyjnych*, red. A. M. Kowalski, M. A. Weresa, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2023.
- Próchniak M., Witkowski B., *Konwergencja dochodowa typu beta w ujęciu teoretycznym i empirycznym*, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2016.
- Rapacki R., Próchniak M., *EU Membership and Economic Growth: Empirical Evidence for the CEE Countries*, „European Journal of Comparative Economics” 2019, 16 (1), s. 3-40.
- Rapacki R., Próchniak M., *The EU Enlargement and Economic Growth in the CEE New Member Countries*, „European Economy. Economic Papers” 2009, nr 367.
- Rapacki R., Próchniak M., *Wpływ członkostwa w Unii Europejskiej na wzrost gospodarczy i realną konwergencję krajów Europy Środkowo-Wschodniej*, „Ekonomia” 2014, nr 39, s. 87-122.
- Rapacki R., Próchniak M., *Wpływ rozszerzenia Unii Europejskiej na wzrost gospodarczy i realną konwergencję krajów Europy Środkowo-Wschodniej*, „Ekonomista” 2010, nr 4, s. 523-546.
- Solow R. M., *A Contribution to the Theory of Economic Growth*, „Quarterly Journal of Economics” 1956, nr 70, s. 65-94.
- Valla N., Miguet F., *How have major economies responded to the COVID-19 pandemic? Consequences for growth trajectories and debt sustainability*, Economic Governance Support Unit (EGOV), Directorate-General for Internal Policies, 2022
- Wójcik P., *Metody pomiaru realnej konwergencji gospodarczej w ujęciu regionalnym i lokalnym. Konwergencja równoległa*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2018.

O autorach

Mateusz Guzikowski, doktor, adiunkt w Katedrze Ekonomii II Kolegium Gospodarki Światowej w Szkole Głównej Handlowej w Warszawie. Jego zainteresowania badawcze koncentrują się wokół rynku pracy, historii myśli ekonomicznej, polityki gospodarczej i nauki społecznej Kościoła. Autor monografii: *Institucje rynku pracy w krajach transformacyjnych. Dynamika, interakcje, prawidłowości empiryczne*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2016; e-mail: mateusz.guzikowski@sgh.waw.pl.

Bartosz Jóźwik, doktor habilitowany, prof. KUL, starszy analityk w Zespole Bałtyckim Instytutu Europy Środkowej w Lublinie (www.ies.lublin.pl), kierownik Katedry Ekonomii Międzynarodowej Instytutu Ekonomii i Finansów Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. Prowadził badania dotyczące integracji europejskiej państw Europy Środkowej i Wschodniej

w Nanovic Institute for European Studies w Notre Dame University (USA). Autor monografii *Realna konwergencja gospodarcza państw członkowskich Unii Europejskiej z Europy Środkowej i Wschodniej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2017. Obecnie zajmuje się problematyką wzrostu gospodarczego i ekonomii środowiska w państwach Europy Środkowej (problematyka badawcza została nagrodzona 2018 Oxford Journal Distinguished Research Award); e-mail: bartosz.jozwik@kul.pl.

Michał Paszkowski, doktor nauk społecznych w zakresie nauk o polityce, starszy analityk w Zespole Bałtyckim w Instytucie Europy Środkowej w Lublinie (www.ies.lublin.pl). Prowadził badania dotyczące bezpieczeństwa energetycznego Polski oraz państw Europy Środkowej. Autor wielu artykułów naukowych oraz publikacji dotyczących polityki energetycznej, bezpieczeństwa energetycznego oraz myśli politycznej. Obecnie zajmuje się problematyką wpływu wojny rosyjsko-ukraińskiej na bezpieczeństwo energetyczne państw Europy Środkowej; e-mail: michal.paszkowski@ies.lublin.pl.

Mariusz Próchniak, profesor tytularny w dziedzinie nauk społecznych w dyscyplinie ekonomia i finanse. Pracuje na stanowisku profesora w Katedrze Ekonomii II Kolegium Gospodarki Światowej w Szkole Głównej Handlowej w Warszawie. Pełni funkcję dziekana Kolegium Gospodarki Światowej w kadencji 2020-2024. Jego zainteresowania naukowe obejmują mikroekonomię i makroekonomię, a w szczególności zagadnienia związane ze wzrostem gospodarczym i realną konwergencją, a także modelami kapitalizmu. Interesuje się także organizacją systemu edukacji w Polsce. Ma duże doświadczenie w prowadzeniu zajęć na studiach licencjackich, magisterskich, doktorskich, podyplomowych oraz MBA (w języku polskim i angielskim).

Jest autorem wielu artykułów, opublikowanych m.in. w czasopismach: „Economic Modelling”, „Eastern European Economics”, „Post-Communist Economies”, „Gospodarka Narodowa”, „Ekonomista”, „Bank i Kredyt”. Brał udział w realizacji wielu projektów badawczych finansowanych m.in. ze środków Narodowego Centrum Nauki i Narodowego Banku Polskiego; email: mproch@sgh.waw.pl.

Tomasz Stępniewski, politolog i prawnik, doktor nauk humanistycznych w zakresie nauki o polityce, zastępca dyrektora ds. badawczo-analitycznych Instytutu Europy Środkowej w Lublinie (www.ies.lublin.pl); profesor KUL i kierownik Katedry Teorii Polityki i Studiów Wschodnich w Instytucie Nauk o Polityce i Administracji na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II. Jego zainteresowania badawcze koncentrują się wokół stosunków międzynarodowych na obszarze WNP, wpływu Rosji na sytuację państw poradzieckich oraz polityki wschodniej Unii Europejskiej. Autor artykułów publikowanych w wielu czasopismach naukowych oraz współredaktor wielu książek; e-mail: tomasz.stepniewski@ies.lublin.pl.

